

శ్రీరస్తు.

శ్రీయశ్వేశ్వరాయనమః.

స్వస్తిశ్రీ పింగళనామసంవత్సర మాఘమాసమున శాస్తాక
యను నగ్రహారమున బ్రహ్మశ్రీ కోటమర్తి రామపుత్రానుబుగారను
తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయులగు బ్రాహ్మణులు, శ్రీశృంగేరీవిరూపాక్ష
పీఠాధ్యక్షులును, సుప్రసిద్ధయశస్కులును, పూర్వోత్తరమీమాంసాది
సకలదర్శన విమర్శనదక్షులు నగు శ్రీమత్కళ్యాణానందభారతులను
బాలస్వాములవారు జేయించిన పరిషన్నిర్ణయముననుసరించి కేవలైంద్రా
గ్నమాత్రప్రాయశ్చిత్తపూర్వకముగ ప్రథమాగ్నిష్టోమ మాచరించుట
యు, నయ్యది యశాస్త్రీయమని జెప్పదలచిన గొందరి ప్రోత్సాహమున
సుప్రసిద్ధపండితులును, వ్యాకరణాచార్యులు నగు బ్రహ్మశ్రీ నోరి
సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారి యధ్యక్షతన బెజవాడలో కాళయుక్త పుష్య
మాసమున నొక సభ జరుగుటయు నందరికు విదితమేయయి యున్నది

ఈ సభావృత్తాంతము ప్రకటితమయినది. ఇందుచే సామాన్య
జనులందరు శ్రీ స్వాములవారిచే జేయబడిన నిర్ణయ మశాస్త్రీయమని
తలచెదరు. గాని పండితులించుక విచారించి విమర్శింతురేని యీ విష
యమందలి తత్వమును సులభముగ గుర్తెరుగగలరు. ప్రథమసోమయా
గమున ప్రాయశ్చిత్తార్థము, ఏంద్రాగ్నాశ్వినపశుద్వియాంధము జేయ
వలయుననియెడువారల శాస్తార్థమంతయు, బెజవాడ సభావృత్తాంత
మున బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది రామకృష్ణసోమయాజులుగారు “సిద్ధాంతసం
గ్రహము”నను, బ్రహ్మశ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీగారు “తీర్థానము”
నను విశదీకరించియున్నారు. ఈ శాస్తార్థమును పండితులు విమర్శించ
గ, ననేక దోషములతో నిండియున్నట్లు తేలినది. గాన నేరద్విషయ

ము పునర్విమర్శనీయమాయె, ఇందుకొరకును, మరికొన్ని శ్రావణముల విమర్శించుటకును, తర్కతీర్థులగు బ్రహ్మశ్రీ ఆదిభట్ట రామమూర్తిశాస్త్రిగారియొక్కయు, వ్యాకరణాచార్యులగు బ్రహ్మశ్రీ నోరి నుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారియొక్కయు, వేదవేదార్థశ్రావణదులగు బ్రహ్మశ్రీ అయ్యగారి రామాపుత్రానులుగారియొక్కయు అధ్యక్షతలతో రాజమహేంద్రవరమున, సిద్ధార్థి మాఘమాసమున నొకసభ జరుపబడియె. ఆ సభావృత్తాంత సంగ్రహ మిదివరకే ప్రకటితమాయె. అందు జెజవాడసభవారి శాస్త్రార్థమందలి దోషములెట్టివో సామాన్యజనులకు గూడ బోధపడురీతిని వ్రాయబడియున్నవి. అధ్యక్షులలో శ్రీ నోరి నుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు మాత్రము తీర్పును వ్రాసియున్నవారేదు. మిగిలిన యిద్దరుమాత్రమే తీర్పును వ్రాసియుచ్చినారు. దానిని పండితులకొరకిందుతోఁ బ్రకటించుచున్నారము. ఇందలి స్వారస్యమును గ్రహింపి, శ్రుతిస్మృతిప్రమాణముల ననుసరించి, శిష్టులు ధర్మమాచరించుచు సామాన్యులకు మార్గదర్శకు లయ్యెదరని నమ్ముచున్నారము.

దైవికధర్మసంపర్కసి
సభాకార్యస్థానము,
జెజవాడ,
1 ఆగస్టు 1920.

ఇట్లు విధేయులు,
౧ చెరుకుపల్లి బుచ్చిరామయ్య,
౨ శివపురిపు వీరభద్రపాకయాజి,
కార్యదర్శులు.

ప్రాయశ్చిత్తపశుమీమాంసా.

— శుద్ధపత్రికా —

పుటమ్.	పంక్తి:	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧	౧	సభ్యాస్తారాః	సభ్యాస్తారాః
		మదీయామ్	మదీయామ్
	౪	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౧౫	కాశ్రీయ్యత్వా	కాశ్రీయత్వా
		కాశ్రీయ్యత్వ	కాశ్రీయత్వ
౨	౧౭	ద్వితీయా	ద్వితీయా
	౧౮	ప్రేషయంశ్చ	ప్రేషయంశ్చ
	౨౧	తైయ్యకరణాః	తైయ్యకరణాః
౩	౧	ద్వితీయా	ద్వితీయా
	౧౦	గంటిత్వ	గంటిత్వ
	౧౬	తృతీయాయామ్	తృతీయాయామ్
	౨౨	విప్రతిపత్తిః	విప్రతిపత్తిః క్షీకృతా
	౨౪	ప్రస్తుతీకృతా సరాధ్యతైః	— — —
౪	౭	పతీయ్య	పతీయ
		వత్త్ర	వత్త్ర
	౧౧	ద్వితీయ్య	ద్వితీయ
	౧౭	అశ్యేపుస	అశ్యేపుస
		ఇతిత	ఇతిత
	౧౮	మలంది	మలంది
౪	౨౬	జ్ఞాపనీయ్య	జ్ఞాపనీయ
		సర్వే	సర్వే
౫	౩	హృత్స్	హృత్స్
	౪	మిశస్వతః	మిశస్వతః
		చావలాత్	(చావలాత్)
౬	౭	క్యగోతా	క్యగోతా
	౮	తృతీయా	తృతీయా

౬	౮	తృతీయ్య	తృతీయ
	౧౧	సజాతీయ్య	సజాతీయ
	౧౮	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౧౯	తృతీయ్య	తృతీయ
	౨౧	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౨౪	”	”
	౨౪	సజాతీయ్య	సజాతీయ
	౨౬	తృతీయ్య	తృతీయ
	౨౭
౭	౨	ప్రతి	ప్రతి
	౭	అతృతీయ్య	అతృతీయ
	౮	తృతీయ్య	తృతీయ
	౧౦	మోమియ్య	మోమియ
౮	౨౧	తృతీయ్య	తృతీయ
	౨౨	తృతీయ్య	తృతీయ
౯	౧	”	”
	౩	భావనీయ్యమ్	భావనీయమ్
	౫	భవతిశామ	భవతిశామ
	౬	తృతీయ్య	తృతీయ
౧౧	౨౦	ద్వితీయ్య	ద్వితీయ
౧౩	౧౦	వచనసోపం	వచనసోపం
	౧౪	తరాపజో	తరాపజో
	౧౭	పురుషేన	పురుషేన
౧౪	౨౮	స్వాధ్యాయో	స్వాధ్యాయో
౧౫	౧౦	తరాపజో	తరాపజో
	౧౮	క్షీర్యోత	క్షీర్యోత
		వత్సరిధస్య	వత్సరిధస్య
	౨౨	సార్వధిక	సార్వధిక
౧౬	౧౭	స్యత్	స్యత్
౧౭	౭	క్షృణ	క్షృణ
	౨౫	విభావయన్తు	విభావయన్తు

౧౮	౨౨	పరిగ్రహ	పరిగ్రహ
	౨౬	ఆత్మతీయ్య	ఆత్మతీయ
౧౯	౧౪	శంకరాశయ	శంకరాశయ
	౨౭	విచ్ఛేదస్త్రోత	విచ్ఛేదస్త్రోత
౨౦	౧	"	"
	౩	తపశ్రుత	తపశ్రుత
	౯	త్వతీయ్య	త్వతీయ
	౧౦	ద్వితీయ్య	ద్వితీయ
	౧౧	తీర్థ	తీర్థ
	౧౬	ప్రాయశ్చిత్త	ప్రాయశ్చిత్త
౨౦	౧౯	శాస్త్ర	శాస్త్ర
	౨౩	వీర్య	వీర్య
౨౧	౧	ధానంతర	ధానాంతర
౨౨	౨	మచ్ఛేద	మచ్ఛేద
	౭	గ్నాశ్రయ	గ్నాశ్రయ
	౧౧	రీత్యుత	రీత్యుత
	౧౨	యత్త	యత్త
	౨౧	అశ్వ	అశ్వ
౨౨	౨౧	మధుర	మధుర
	౨౬	శ్యామిత్త	శ్యామిత్త
౨౩	౩	చ్ఛేదస్స	చ్ఛేదస్స
	౨౦	భక్తి	భక్తి
	౨౭	శక్తి	శక్తి
౨౪	౪	వీర్య	వీర్య
౨౫	౪	భూమి	భూమి
		శక్తి	శక్తి
	౭	దుర్భా	దుర్భా
౨౬	౧	యానిచ్ఛేద	యానిచ్ఛేద
	౧౨	శ్రోత	శ్రోత
౨౭	౧౨	పలుకు	పలుకు
	౧౪	నీయ	నీయ

22	౧౪	శ్రీ:	శ్రీ
	౧౮	పద్మీ	పద్మీ
2౮	౧	త్రయ	త్రయే
	౧3	తాదాస	తాదాస
	౧౯	"	"
2౮	24	నీయ	నీయ
2౯	౪	కమిత	కమిత
	౧౪	జీయా	జీయా
	౧౫	నీయ	నీయ
	2౪	స్పష్ట:	స్పష్ట:
30	2	నీయ	నీయ
	౧౬	నమి:	నమి:
	౧౯	ద్విపుత	ద్విపుత
	2౬	నీయ	నీయ
3౧	౫	త్రాస్య	త్రాస్య
	౬	ప్రమాణి	ప్రమాణి
	2౫	చిత్	చిత్
		ప్రప	ప్రప
32	౧	యాజ్ఞా	యాజ్ఞా
	౧2	రయన్	రయన్
	౧౯	తీయ	తీయ
33	౧౪	యన్	యన్
	2౮	భూత	భూత
3౪	3	తీయం	తీయం
3౬	౧౦	తీయ	తీయ
	౧౪	జ్ఞా	జ్ఞా
	౧౮	తీయాది	తీయాది
	2౦	తీయా	తీయా
32	2	యదిపిత	యస్య
	౧2	తీయ	తీయ
3౮	౪	౦౪	౪

3౮	౨౫	దుర్భా	దుర్భా
	౨౭	జీయమ్	జీయమ్
3౯	౧౬	జీయ	జీయ
	౧౮	కృష్ణం	కృష్ణం
	౧౯	మియ్యం	మియ్యం
౪౦	౨	రీయ	రీయ
	౮	భాతరీయ	భాతరీయ
	౧౬	రీయ	రీయ
	౨౪	రిణా	రిణా
	౨౭	లలమహే	లభామహే
౪౧	౫	తీయ	తీయ
౪౨	౬	నీయ	నీయ
	౨౧	ధీయ	ధీయ
	౨౬	య	య
౪౩	౨౧	తిష్ఠామా	తిష్ఠామా
౪౪	౪	నీయం	నీయం
౪౫	౨	తీయ	తీయ
	౧౦	చ్చీయగ	చ్చీయగ
	౧౫	”	”
	౧౭	యథాని	యథాని
	౧౮	విజాతీయవిజాతీయ	విజాతీయ
	౨౨	యస్తే	యస్తే
	౨౪	చ్చీయస్తే	చ్చీయస్తే
	౨౬	”	”
	౨౭	నీయ	నీయ
౪౬	౫	క్షువక్షు	క్షువక్షు

శ్రీ

—: ప్రాయశ్చిత్త పశుమీమాంసా :—

భోభో సభ్యాస్తారా విద్వా సస్మృణ్యంత్యిమాం మదీయాం
 విషయ విజ్ఞాపనాం । ఆకలయన్తుచ । అత్ర కిలాస్థిదేశే గోదావరీ
 మండలే తునిపత్తనస్య సన్నిధావత్తి శాస్తాకనామకః కశ్చిదగ్రహారః ।
 తత్ర కశ్చిచ్ఛుభిజో రామావధాని నామాఽధీత తైత్తిరీయ్యనామక
 వేదశాఖ స్సమ్యగనచగత తదభః । తాదృశానవ స్వపితృ పితామ
 హ ప్రపితామహ స్వత్తత్యైకత్వాదిభి రను కుర్వన్నాస్తే । సచ సో
 ముః యక్షీర్షుః తద్దేశస్థ శృంగేరి విరూపాక్ష పీతాధిపతిభి శ్రీకళ్యాణానంద
 భారతీనానుకై ర్బాలయతవరై స్తవ త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదాభావాద్వే
 దవే హ్యభయవిచ్ఛేదా భావేన క్వాహ్మన్యత్యా ప్రసక్తే రాశ్విస ని
 మిత్తాభానా త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదజ దోషాపనయనా యైనాగ్ని
 మాత్ర మనుష్ఠాయ సోమమనుత్తిష్ఠేత్వాదిష్టోమ స్తోన్యస్త తదాదేశ
 స్తదైవాన్యతిష్ఠ త్పురుత్పరానివా సోమయాగం । తతశ్చై తద్దేశీయా
 వైదికా శ్శ్రోతృప్రయోగ విదోఽన్యేపిచ విద్వాంస ఆశ్వినపశ్వ నను
 ష్ఠాననతం సోమయాగం భవ్యమేవ మన్యమానా, వివదమానాశ్చ ప
 రిస్పరిం తత్ర శాస్త్రీయ్యత్వా శాస్త్రీయ్యత్వాన్యతరి నిణిసేషవో
 విజయనాటికానగరే పరుత్కాశ్చి త్పభిమకామః । తత్రసన్నిహ్య
 మానార్ఘ నిణిసాయ ప్రసిద్ధవ్యాకరణాచార్య నామ్నో నోరుప
 నామక సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీణ ఉపాధ్యక్షపదవి మధ్యారోహా ।
 సుదైవనశా త్తతానుపస్థితేన మయా తత్ర ప్రచలిత శ్శాస్త్రాగ్రవిచా
 రో నాథాః । పరమృతాధ్యక్ష లిఖిత ముద్రిత విషయ నిణాయాభిధ

వత్రాదేవమవగమ్యతే త్రిపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదినః క్షిప్త్యాగ్నా నా
మకేన కేవలేన ప్రాయశ్చిత్త పశునాలం భవేత్కి మైద్ద్యాగ్నా శ్వినోభ
యనువ్యసుప్తేయ మితి విచారః ప్రవృత్త ఇతి । యత ఉపాధ్యక్షైః
“విషయ నిణాయా యోగ్యజ్ఞే” ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ “అత్రచ నిణే
యోగః త్రిపురుషం విచ్ఛిన్న సోమపీఠ వైష్ణందాగ్నా శ్విన పశుద్వ
యాలంభో న్యాయ్యః ఉత అన్యతరానుష్ఠాన మిత్యనయోః పక్షయో
రన్యతరో భవితవ్యః” । ఇతి వివరితకర్తృ సస్మిన్ప్రతే ప్రదర్శితా । శే
పునస్తత్రవిరహం ప్రచలితా శాస్త్రాధివిచార మశేష ముపశ్రుత్య,
తత్రోపస్థితానా మనుపస్థితానాంచ బహూనాంవిదుషాం సమ్మతిం ము
ఖతః పత్రికాద్వాదేణ చాకలమ్య, త్రిపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదినః
పశుద్వయమేవ ప్రాయశ్చిత్తరూప మనుప్తేయ మితి శాస్త్రాధిం ని
ణే న్యుః । ప్రకాశయా మాసుశ్చ పత్రికా ద్వాదేనే మమేవస్వ,
సిద్ధాంతం ॥

తథాపి కేచి త్ప్రకారాని కేణ సన్నిహానా శ్రీమద్భిన్నామిభిరను
ష్ఠాపితే, కొన్ని కారణం సత్కార సోమయాగే శాస్త్రీయత్వా శా
స్త్రీయత్వే నిణేతే మన్యమానాస్త నిణాయా యోగ్యజ్ఞానా,
విషయ మాను శుక్ల ద్వితీయా మారభ్య త్రిషుదినేషు గణపరాజనగ
ర్యాం పునస్సభామకారుః । ప్రేషయంశ్చ మమాప్యహ్వనవత్రా ।
తదాసి ముద్భూత పుణ్యవశేనోపస్థితో స్యహామపిత్ర । సమాగతా
శ్చ బహవో విద్వాంసః, కేవల వేదవిదస్సాగ్ల వేదవిద శ్చైతన్యాగ్లప్ర
యోగ విదవ్రాతీకావైయ్యకరణా, కర్మమీమాంసకా, బ్రహ్మమీ
మాంసకా, ఆగ్నే వావిద్యాపితారదా, ద్విత్రివిద్యానిపుణా స్సర్వవిద్యా
నిపుణా స్సానుయాజినో, హవిర్యాజనః పాకయాజనశ్చ । తత్ర విదయం
టికానగరప్రవృత్తసభాపాధ్యక్షాన్నో ద్యుపనామః సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీణా
అగ్రాసన ఏతే పుష్పచావేశయన్ । ఉపావేశయంశ్చ వక్త్రలంకాగ్రహ
ర నాసిన్ రామావధానినామ్నో వేదశ్రౌతస్మారతవిద్యా కులంకిషు
ప్రజ్ఞానయ్యగా ద్యుపనామగాం సస్మిన్ । అహ మపి మధ్యే పుష్పవ
త్సః ఫణివోచావేశితోస్మి తస్మిన్నేవాసనే । — ప్రవృత్తా సభా ద్వితీ

య్యా యా మధ్యాహ్నం ఘంటాత్రయావసరే । తత్రచ ప్రథమ మస్మి
 స్తే శే త్రిపూరుష సోమవిచ్ఛేదిన్ ఏవ ఐంద్రాగ్న శ్వినపశుద్వయానుష్ఠా
 నం ప్రచలిత మస్తుత ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదిన్ పి తాదృశ పశుద్వ
 యానుష్ఠాన మిత్యాచారః పరీక్షితః । తదాసి మస్మిన్దే శే ద్విపురుష
 సోమవిచ్ఛేదిన్ పి పశుద్వయ మనుతిష్ఠన్తి కేచన వృద్ధాశ్చౌత్రప్రయో
 గ పారంగతా స్థలవిశేష యజమానవిశేషనామ గ్రహణ పురస్సరం
 స్యరూపయ న్నాచారం । తత శ్శుతిస్సృతిశిష్టాచారాణాం కరస్సర
 పినోధే కస్యవా ప్రామాణ్యం, కస్యవాప్రామాణ్య మితి ప్రామా
 ణ్య మీమాంసాప్రవృత్తా । తదాసిం ఖలు విజయనగర మహారాజ సం
 స్కృతకళాశాలాయాం పూర్వమీమాంసా ధ్యపకైః గంటిశిష్యుపావైస్స
 సూర్యనారాయణశాస్త్రిభిః “ద్విరోధేత్వ చపేక్షంస్యాదసతివ్యానుమా
 నః” మితి జై మినియనుక్తోదాహరితపూర్వకం శ్రుతిస్సృతిశిష్టాచా
 రాణాం పరస్పరవిరోధే ఉత్తరోత్తరం కార్బల్య మప్రామాణ్య మి
 త్యుపన్యస్తం । తంచోపన్యాస మప్రతిపన్నా ఏవ సర్వే విద్వాంస
 ఉచీచక్రుః । తతశ్చాస్తంగసో భానుమా స్పరిషదపి విశ్లేష్టాః ।

తృతీయా యాం ప్రాతఃపరిషది, ద్విపురుషం విచ్ఛిన్న సోమపీఠ
 స్య సోమపిపాసాయాం కి మైన్ద్రాగ్న శ్విననాపకం ప్రాయశ్చిత్త పశు
 ద్వయ మనుష్ఠేయ ముత్తైన్ద్రాగ్న మాత్ర మిత్యేకా విప్రతిపత్తిః॥

త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్య త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్నా
 ధా జ్ఞానరహిత స్వవేదకాఖస్య సోమపిపాసాయాం కి మైన్ద్రాగ్న శ్విన
 నోభయ మనుష్ఠేయ ముత్తైన్ద్రాగ్న మాత్ర ముతాశ్వినమాత్ర మిత్యేక
 రాచ విప్రతిపత్తిః॥

కక్షీకృత తదాసిం పూర్వోక్త సూర్యనారాయణశాస్త్రిణ
 ఏవ ప్రస్తుతీకృతా । సభాధ్యక్షైః ఉక్త విప్రతిపత్తిద్వయ ప్రద
 ితయో రధికారిణో రుభయో రపి సోమ పిపాసాయా మైంద్రా
 గ్న శ్విన నామక పశుద్వయ మనుష్ఠేయ మేవ, నైకస్తేన,
 ద్వయోః ప్రాయశ్చిత్తయో స్సముచ్చయ ఏవ, నవిశ్లేష, ఇతి

శాస్త్రతాత్పర్యం వణాయమానుః । తచ్చ వణాన ముత్తరత్ర ప్ర
దశ్యో పరీక్షిష్యామః । తేనైవ ప్రాతఃకాలికీ పరిష త్సమాపితా ।

మధ్యాహ్నం పునఃకుంటాద్వయస్య పరిషదారభా । తదాసీం
ఖలు పూర్వోక్తకళాశాలా ప్రథానోపాధ్యాయా మహామహోపా
ధ్యాయ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిణః, “కేచిత్తు ద్విపూరుష సోమవి
చ్ఛేదినోపి పశుద్వయాచక్షాన స్వావశ్యకతాఃకూహః,” ఇతి వాక్యం
వాహినీపతీయనామకే గ్రంథే లిఖితమస్తి, స తత్ర మూలప్రమాణం
ప్రతిస్మృతివాక్ లిఖితామదుపలభ్యేష్యగ్రంథాంతరేషుతు, తాదృశస్వై
న్యాగ్నుమాత్ర మనుష్ఠేయ మితి లిఖితమతి, కేచి దిత్యాదినా వాహి
నీపతి లిఖితేఽర్థే మూలప్రమాణం మృగ్యం । తస్మాన్నే యత్న
స్సర్వై రనుష్ఠేయః॥ ద్వితీయ్య వివరణీకృత ప్రదశిత స్వాధికారిణః,
కేమాళ్ళ ద్వ్యభ్యాత్మాణా మృతేనోభయ ముక్యనుష్ఠేయం । కేమా
ళ్ళ స్మతేనైకం । తత్రాపి, కేమాళ్ళ స్మతే దైన్యాగ్నుః । కేమాళ్ళస్మతే
నాన్వన ఇతి, తస్మిన్నిన ఆసాయం, పరేహ్యరా మధ్యాహ్నంచ, తత్త
ప్రతిస్మృతివాక్యాన ప్రదశితస్వాగ్నీకం వ్యాచక్కుః । రవివాస
రస్య మధ్యాహ్నం కేచి త్సుబ్బరాయశాస్త్రిణాంపక్షమేవోరరీచక్రుః ।
అస్యేపునస్త మేవపక్షమలం చక్రుః ॥ ఇతరేపున స్సూర్యనారాయ
ణశాస్త్రిణాం పక్ష మవలంబికీషం వః, కిమపి, కిమ ప్య
వోచన్ । తావతా చాస్తమియా ద్భానుమాన్ । తత
శ్చే పక్షద్వయాంతర్గతోపస్య స్తానధాన్ సమ్య గుపశ్రుత్వాకిలయ్య
చ, శాస్త్రతాత్పర్యం, ప్రథమ మగ్రాసనారూఢాస్సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
ణః, పరు ద్విజయవాటికానగర సభా సిద్ధాంత మేవాధానం వయం శా
స్త్రియ మనుమన్యామహఇతి స్వాశయం వాఙ్మత్రేణ ప్రకటిచక్రుః
ఊచశ్చ స్వాశయ ప్రకటన పరమతవిఘటనపటియసీన్నిణాయపత్రి
కాం, విలిఖ్య చిక్తైవకాలేన ప్రేషయిష్యామ ఇతి॥

తతశ్చ మదభిప్రాయే జ్ఞాపనీయ్యే, సభావదాం, శ్రుత్వా సర్వై
రుపస్యస్తా స్యధా మతివిచార్యచ, స్మృత్వా గురుపదామ్భాజే ఇచ్ఛ్య

హృది పరామృతాం, శాస్త్రార్థం హృదయారూఢం, విలిఖామియథా
మతిః మాదృశానాం మందధియాం నసమ్భావ్య మపీద్యశం । తథాపి
హృత్స్థియాకామ వామాజ్ఞా-రూఢ యామృతా, ప్రేరితి స్సాహస
మిద మనుతిష్ఠామి । నస్యతః । చాపలాత్ ।

తత్ర క్రథమం శ్రుత్యర్థో విచార్యతే ।

శ్రీ విద్యారణ్యమునికృతాఽవతరణికా.

విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్య పశువిధత్తే.

శ్రుతిః॥ ఏంద్రాగ్నిః పునరుత్థస్త్వమా లభేత । యత్యత్యతీయా
త్పురుషాఢ్సం నపి బే ద్విచ్ఛిన్నోవా వతస్య సోమపీఠో । యో
బ్రాహ్మణస్సన్నా త్యతీయా త్పురుషాఢ్సం నపి బలీంద్రాగ్ని ఏవ
స్వేసభాగధేయో నోపథావతి । తావేవాస్మై సోమపీఠం ప్రయచ్ఛత
ఉపైనగ్ం సోమపీఠో నమతి॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ గాలితవృషణోబలీవదః ఉత్థస్త్వ ఇత్యుచ్యతే । స
ఏవ జీణో లాంబవహనాదే ముక్తః । పునరుత్థస్త్వః । స్వా
త్మానమారభ్య త్యతీయఃపురుషః పితామహః పితాస్వయంచ, యదా
సోమం నపి బేయుః । తదాసీమేవతస్య త్రయస్య సోమపానంవిచ్ఛిన్నం ।
సవతం పశుమాలభేత॥

ఇంద్రమగ్నించ క్రిమేణ ప్రశంసతి॥ శ్రుతిః॥ యదైంద్రో భవ
త్పింద్రియంవై సోమపీఠ ఇంద్రియమేవ సోమపీఠ మవరుంధే । యదా
గ్నేయో భవత్యాగ్నేయోవై బ్రాహ్మణః । స్వామేవ దేవతా మను
సంతనోతి॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ సోమపానస్యేంద్రియ వృత్తిహేతుత్వా దింద్రియయా
పణ్యం పశువిశేషణంప్రశంసతి॥ శ్రుతిః॥ పునరుత్థస్త్వో భవతి పునరు
త్థస్త్వ ఇవ హ్యేతస్య సోమపీఠ స్సమృద్ధౌ॥ ఇతి॥

భాష్యము॥ ప్రథమం పితౄణామహేన సోమపీఠ ఉత్పన్నః । పునః
పితౄణాం పునఃపీఠస్థః । తతః ఉక్తపశుసాదృశ్యా తైదాలంభః । సమ్య
క్త్యా సోపద్యతే॥

విస్తార్గమింద్రాగ్ని దేవతాకం । పునరుత్పన్నం । ప్రథమం
హలనహనాది కర్మణి నియోజితః । తతః వృషణగాలసేన కింశ్చిత్కాల
ముత్పన్నః । పునర్నియోజితః । తత్ర జరితః పునరుత్పన్నః । బలవర్ష
శ్చాగోవా పునరుత్పన్నః । తమాలభేత । అధికారిణా ప్రదర్శయతి ।
య ఆత్మతయ్యుదిత్యాది । అత్ర జర్థోఽభివ్యాప్తిః । తృతీయ్యత్వం
చాత్మచాసహ । ఏవం చార్థాద్యస్య పితౄపితౄణామహాయో సోమపానం
నాస్తేన ఇత్యేవ, ఇతి సాయణసూత్రవాచార్యాదుః । అన్యాయమాశ
యః ॥ యజుష్వే నైస్తార్గిగ్న విధాయః త్వేనచ సజాతీయ్యే ॥ శ్రుతిః ॥
“యస్య పితౄపితౄణామహాయో నపి బేదభస విపాసేత్, స విస్తార్గిగ్నం
పునరుత్పన్నమా లభేత్” ఇతి వాజసనేయకే, పితౄపితౄణామహాయో రే
వ గ్రహణాత్ ॥ విస్తార్గిగ్నం పునరుత్పన్న మాలభేత్ ద్విపురుషా సో
మపీఠిః” ఇతి సూత్రే కాత్యాయనేనాపిద్వయో రేవ గ్రహణాత్ ।
“యస్య పక్షా ద్వావసోమపాన్యతాం, స విస్తార్గిగ్నం పునరుత్పన్న
మాలభేత్” ఇతి సూత్రే ౭౫ స్త్రేనాపి పితౄపితౄణామహాయో రేవ గ్రహ
ణాత్ ॥ బహుమతానుసరణస్య న్యాయ్యత్వేన తైత్తిరీయ్యకి వాక్యే
న్యాయ్య తృతీయ్యుదిత్యత్ర స ఏవాశ్చ । ఇతి ।

ఆపస్తంబీయ శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యాతా రుద్రదత్తన్తు । శ్రుతిః
“తస్మాదా తృతీయా త్పురుషా న్నామన గృహ్లాంతీతి” తైత్తిరీయ్యవా
క్యే తృతీయపదస్య పితరమారభ్య తృతీయపరతాయా ఆజోఽభివ్యా
ప్త్యర్థకతాయాశ్చ సర్వసమ్మతత్వేన । తస్యచ యజుష్వేనేవ । తై
త్తిరీయ్యత్వేన కృష్ణయజుష్వేనాపి, సజాతీయ్యత్వేన, సమ్మవదత్యస్త
సన్నిహిత స్వకుల్యానుసరణస్య న్యాయ్యత్వేన, తదనుసారేణ త్రా
ప్యభా వణానం న్యాయ్యం మన్యమానం । తృతీయ్యశబ్దస్య, స్వపితర
మారభ్య తృతీయ్యపరత్వం ఆజోఽభివ్యాప్త్యర్థకత్వంచ వ్యాచక్షే ।

రామాష్టావోపి త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ నిమిత్త మితివదన్ని మ మే
 వాఙ్ మభిప్రేతీత్యవగమ్య తే । నిమిత్తమాహవిచ్ఛిన్నోవా ఏతస్య సో
 మపీథ ఇతి । పూర్వోక్త మధికారిణం విశినష్టి । యో బ్రాహ్మణస్స
 స్మిత్యాదినా । అత్రైన్ద్రాగ్న పునరుత్సృష్టపదాభ్యాః ద్రవ్యదేవత
 యోః ప్రతిపాదనా దిన్ద్రాగ్నీ ఉద్దిశ్య పునరుత్సృష్ట సశునాయజేతే
 త్యుత్సృష్టివిధిః । అలభేతే త్యస్తేన పర్యవస్యతి । యోబ్రాహ్మణ స్స
 స్మితివాక్యస్య ఆత్మతీయ్యాదిత్యాది వాక్య వ్యాఖ్యానరూపత్వేన
 తాదృశయాగః స్వీయ తృతీయ్యపురుష వ్యాప్త సోమసావవిచ్ఛేదజ
 వోషనిర్ఘాతాయ । తాదృశవిచ్ఛేదవతా గ్రాహ్యతేనానుష్ఠేయ ఇత్య
 ధికారవిధిః పర్యవస్యతి । అస్యచ సశుయాగన్యాగ్నిహోమీయ్య వికృ
 తిత్వేన ప్రకృతివ ద్వికృతీ త్యతిదేశేన ప్రకృతిత ఏవ వినియోగ విధి
 ప్రయోగవిసే ఉన్నయా ॥ అత చాధికార విధివాక్యేన బ్రాహ్మణ
 పదం బ్రాహ్మణత్వరూప జాతివిశిష్టపరం సదితఃవ్యావర్తకం ।
 తథాసతి తాదృశయోః తత్రయై వైశ్యయో రైన్ద్రాగ్నీ నావశ్యకతా
 పక్షేః ॥ కేచిన్తు । శ్రుతిః “నాస్మతంవదేత్ । సత్యాన్నప్రమదితవ్యం”
 ఇత్యాది నిషేధరేవా సత్యవచన నివృత్తే । శ్రుతిః “తస్మాదాహితా
 గ్ని నాన్మతం వదేత్” ఇతి పుననిషేధో, యథాఽఽహితాగ్నే
 వోహతిశయ ప్రదర్శనాఙ్గాః । ఏవ మత్ర బ్రాహ్మణపదమపి బ్రా
 హ్మణస్య పూర్వోక్త సోమవిచ్ఛేదే వోహతిశయ ప్రదర్శనాఙ్గాః పితి
 వాక్యమన్యథా । తన్నాతీవ మకోజ్ఞం విజ్ఞానం । తథా సతిరోహతిశయ
 వాక్య బ్రాహ్మణస్య తన్నిర్ఘాతా మైన్ద్రాగ్నీ విధానే తతో వ్యుత్పదో
 పవనోః తత్రయై వైశ్యయో రైన్ద్రాగ్నీ ప్రాయశ్చిత్త వైశ్యవః వక్త
 వ్యత్వేనైన్ద్రాగ్నీ నావశ్యకతాపక్షేః । సహి న్యానాధిః వోషవనో
 హోప్రాయశ్చిత్త విధానం న్యాయ్యం । సహాన్యాయ్యం విధాతు
 ముత్సహజే సర్వజ్ఞాశ్రుతిః । యస్తు తథా బ్రూయాత్సత్త శ్రుతిప్రా
 మాణ్యమేవ హాపయేత్ ।

దృష్టానైపి, “తస్మాదాహితాగ్ని రాస్మతంవదేత్” ఇతి పున
 ర్నిషేధః శ్రుత్యఙ్గాః, నిరోహతిశయ ప్రదర్శనాఙ్గాః । పరస్తు అశ్విన

వాక్యే “యోదుర్బాహ్మణ స్సమం విపానేతివాక్యేన దుర్బాహ్మణ
స్యాశ్చినపశ్యధికారితయాగ్రే ప్రదర్శయిష్యమాణత్వే వైన్ద్రాగ్నవాక్యే
బ్రాహ్మణపదమనుపదాయ సామాన్యతోయ ఆత్మతీయాదిత్యుక్తా
వాశ్చిన పశ్యధికారీ దుర్బాహ్మణ ఏవాత్రాపశ్యధికారీ । తథాచోభావ
ప్రేయే కాధికారి కావితిభ్రమసుస్సృత్ । తద్వారణాయ బ్రాహ్మణపదం
వక్ష్యమాణాశ్చినపశ్యధికారి మర్బాహ్మణ విలక్షణ ద్విజాతిపరం । తథా
చ పూర్వోక్త సోమవిచ్ఛేదమాత్రేణ న దుర్బాహ్మణ్యం । అతోభిన్నా
ధికారికావిమా యాగావితి సిద్ధ్యతి । అత ఏ వైన్ద్రాగ్నాధికారి బ్రా
హ్మణాపేక్షయాఽఽశ్చినాధికారిణా దుర్బాహ్మణం విలక్షణమేవనశ్చ
వ్యాఖ్యాతానో బోధాయనాది ఋషయశ్శౌచః । అన్యథాఽఽశ్చిన
వాక్యే దుర్బాహ్మణ ఇతి శబ్దాధిక్యస్య ప్రయత్నాధిక్య ప్రయోజ్య
స్య వైయ్యధాన్యపత్తేరితి ।

యద్యపి దేవదత్తస్య పితృపితామహాయో ర్యజ్ఞదత్త విష్ణుమిత్ర
యో స్సమపానాభావే, యస్య పితృపితామహా సోమంనపిబత, ఇతి
వక్తవ్యేయచ్ఛబ్దోపాత్తస్య దేవదత్తస్య సోమపానాభావకథనం, “నపిబతీ”
తి । వాక్యేన నోపపద్యతే । సోమపానాభావస్య తయోరేవసత్వాత్
సోమపానోద్యతస్య తస్య సోమపానవిచ్ఛేదస్య వక్తు మశక్యత్వాత్ ।
తృతీయ్య పురుషవ్యాప్త సోమపానకర్తృత్వవై తస్మిన్న ప్రసక్తత్వేన
తన్ని పేదస్య కర్తుమశక్యత్వాచ్చ । తథాపి, పిబతీత్యన్తార్థస్య పాన
కర్తృత్వస్య, నజ్జాభావేఽన్వయేన సోమపాన కర్తృత్వాభావ
లాభే, తత్రా తృతీయాదిత్యన్తార్థ తృతీయపురుషాభివ్యాప్తే రన్వ,
యేన, తృతీయ్యపురుషాభివ్యాప్త వర్తమానకాలిక సోమపానకర్తృ
త్వాభావ వాన్య ఇత్యర్థలాభేన యావద్దేవదత్తస్సమం నపిబతి, తావ
త్తాదృశాభావస్య దేవదత్తేఽబాధితత్వేన, నతాదృశ ప్రయోగాను
పపత్తిః । అత ఏవాజ్ఞా మర్యాదాధికత్వం స్వీకృత్య తృతీయపదస్యపి
తరమారభ్య తృతీయపరతయా వ్యాఖ్యానేపి, పితృపితామహాయో
దన్వయో స్సమపానాభావరూపస్య పూర్వోక్తార్థస్య లాభసమ్మ
నేపి, తథా వ్యాఖ్యానముపేక్షితం మూఢనాచార్యైః । తథాసతి స్వపి

త్రపేక్షయా తృతీయ్య పురుషావృత్తి సోమపానాభావస్యైవలాభేన,
 తదాశ్రయత్వస్య స్వస్థిన్వక్తు మశక్యత్యేన, నపిబతీతి ప్రయోగస్యా
 సాంగత్యాపత్తేః కిటివిభావనియ్యం । వస్తు తస్తు ఆజ్ఞో మర్యాదాధాక
 త్యే వ్యాపకతాసమ్బంధేన, పితృత్వ పితామహత్వవిశిష్టః । ప్రపితామహావృ
 త్తిః । యస్సోమపానకర్తృత్వాభావస్తద్వాప్యః । ఇత్యర్థోభవతి । నామయస్య
 పితృపితామహాయో ద్వయో రేవసోమపానాభావః, నతృతీయ్యస్యన,
 ఐద్దాగ్నం పునరుత్పత్త్య మాలభేతేతి పర్యవస్యతి । ఏవం సతి యస్య
 పితృపితామహా ప్రపితామహాస్త్రయో ప్యధీతస సర్వాంగ చతుర్వే
 దా, అపీత సోమాశ్చతస్య దౌర్బాహ్యణ్యాభావా న్నాశ్విసః । పితృ
 పితామహాపేక్షయా అధికస్య ప్రపితామహస్యాపి, సోమపానవిచ్ఛేదా
 నైద్దాగ్నః, ఇతి తస్య ప్రాయశ్చిత్తాంతరమేవ, వక్తవ్యంస్యాత్ । ఆ
 జ్ఞోఽభివ్యాప్త్యధాక త్యేతు, వ్యాపకతా సమ్బంధేన, పితృత్వ పితామహ
 త్వవిశిష్టః సోమపానకర్తృత్వాభావ వాన్యి ఇత్యర్థోభవతి । పూర్వో
 కస్థతే ప్రపితామహనిష్ఠస్య సోమపానకర్తృత్వాభావస్య, పితృత్వాది
 వ్యాపకత్వాక్షణేస్తత్రా వ్యైద్దాగ్నేనైవ చరితాధాతా ఇతి భావః ।
 అత్రద్విజాతిపరేణబ్రాహ్మణశబ్దేన కర్మాధికారితా సూచనాద్యో బ్రా
 హ్మణ సున్నిత్యనేన, కర్మాధికారీ సన్నిత్యధికలాభా త్కర్మాధికా
 రిణో ద్విజాతి గృహస్థస్యైవ సోమపానవిచ్ఛేదజ్ఞో దోషః । నాత్యాశ్ర
 మిణోః । నాపి నైష్ఠికాదే రిత్యధా సున్నిత్యనేన సూచితః । ఇ త్యై
 ద్దాగ్నోవాక్యం ।

అథ ఆశ్విసవాక్యం — శ్రీ విద్యారణ్యస్వామినామవతరణికాః —
 దుర్బాహ్యణస్య సోమపానేచ్ఛాం నిమిత్తకృత్వ పశువిధ తే ।

శ్రుతిః । “ ఆశ్విసం ధూమ్రులలామమాలభేత । యో దు
 ర్బాహ్యణస్సోమం పిపాసే దశ్వినా వై దేవానామ సోమపానాస్తాం ।
 తో పశ్వా సోమపీథం ప్రాల్సితా మశ్వినావేతస్య దేవతాయో దు
 ర్బాహ్యణ సోమం పిపాస త్యశ్వినావేవ స్వేన భాగధేయే నోపథా
 వతి తావేవాస్మై సోమపీథం ప్రయచ్ఛత । ఉవైనగ్ం సోమపీథోనమతి

య మ్భామో భవతి । ధూమ్రమాణ మేవాస్మాదపహన్తి, లలామో భవతి ముఖత ఏవాస్మి తేజో దధాతి॥ ఇతి.

భావ్యం! మలినశ్వేత్యం ధూమ్రత్వం । లలాటేశాక్లేన లాంఛనోఽవశిష్టశరీరే ధూమ్రవణాః పశు రశ్వినోఽపియః । దుర్బాహ్నాణాం లక్షణం బోధాయనఆహ “యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్చి ద్యేతే త్రి పూరుషం సవై దుర్బాహ్నాణామ యశ్చైవ వృషలీపతిః” ఇతి. పూర్వోక్త పునరుత్పత్త్య పశౌ యో బ్రాహ్మణస్సన్నిత్యుక్తత్వా దీ దృశో దుర్బాహ్నాణాధికారి । అత్రతు సోమపాన శ్రద్ధాభుక్త్యేన చ్ఛాపత్యే సతి దుర్బాహ్నాణోఽధిక్రియతే । ఆశ్వినగ్రహబ్రాహ్మణే తేదేవా అబ్రువన్సు పూతేవా ఇమా మనుష్యచరా భిషజావిత్యుక్తత్వా దపూతయో రితరదేవతోమపాతృత్వం నాస్తి । పశ్చా ద్యజ్ఞస్య ఛిన్నం శిరః ప్రతిసంధాయ తేన తుష్టేభ్యో దేవేభ్య సోమగ్రహం లబ్ధవంతే । తదపి తత్రైవామ్నాతం । తే బహిష్పవమానేన పావయి త్వా తాభ్యా మేత మాశ్విన మగృహ్ణాన్నితి॥ అత సమూహ శీలత్వా దుర్బాహ్నాణస్య సోమం పిపాసా రశ్వినా దేవతాః పశో ధూమ్రత్వ వల్లేన, దుర్బాహ్నాణ్యలక్షణం ధూమ్రమాణం మాలిన్య మస్మా దప హన్తి । లలాటేశాక్లేన అస్మి ముఖతఏవ ముఖ్యమేవ బ్రహ్మవర్చస లక్షణం తేజోధత్తే ఇతి॥

ఆశ్వినం, ఆశ్వినదేవతాకం ధూమ్రః, ధూమ్రవణాః॥ లలామం ముఖే శుక్లచిహ్నం । ధూమ్రశ్చ లలామంచేతి ద్వంద్వసమాసోత్తరం అశాదిత్వా ద్రచ్చుత్థయః । తేన ధూమ్రవర్ణవిశిష్టం ముఖే శుక్లచి హ్న విశిష్టం పశుమా లభేత । అత్రాపి, పూర్వవ దశ్వినా పుద్దిశ్య ధూమ్రలలామేన పశునాయ జేతే త్యుత్పత్తివిధిః । ఆశ్వినదేవతాకో ధూమ్రలలామ పశు ద్రవ్యకో యాగః । సోమపానశ్రద్ధాభు సోమపా నేచ్ఛావ దుర్బాహ్నాణ కర్తృకః దుర్బాహ్నాణ నిర్హాత ప్రయో జనక ఇత్యధికారవిధిః । వినియోగ ప్రయోగవిధిపూర్వవ దున్నేయాః । అథ సాయణ మాధవాచార్య టీకాభా విచార్యతే । దుర్బాహ్నాణ

లక్షణ మానా బోధాయనః “యస్య.....వృషరీపతిః” “యశ్చ పాన
 ర్భవః స్పృత” ఇతి సాకాంతరం! అత్ర వేదశ్చ వేదీచ యస్య త్రిపూ
 రుషం విచ్ఛిద్యేతే స కుర్వాహ్మణ ఇతియోజనా అత్ర వేద స్సంగః! శబ్దమాత్ర మితి కేచిత్ । తత్తత్కర్మోపయుక్తమస్తా ఇత్యపరే
 గాయత్రిమాత్ర మిత్యన్యే । వేదీచ సామీతి కేచిత్ । దాబ్ధికీ త్యన్యే! ఔపాసవికీత్యపరే! అత్ర యస్యేతి షష్ట్యర్థః సమృద్ధిత్యస్య త్రిపూరు
 ష మిత్యపేనాన్వయే యత్సమృద్ధి త్రిపూరుష మిత్యర్థః । అర్వాచీన
 నిష్ఠేన వేదవేదివిచ్ఛేదే నోధ్వగస్య దోషస్యా సమృద్ధివితత్వా దూ
 ర్థ్వగస్య కర్మవేలాయా మర్వాచీన నిష్ఠయో స్తయోర్జ్ఞాతు మశక్య
 త్వా చ్చోధ్వ మిత్యర్థలాభః । సతిసమృద్ధే క్రమస్య త్యాగా సమృద్ధి
 స్సంధ్యేమధ్యేక్యచిత్త్వచి త్తదుభయవిచ్ఛేదస్య సర్వత్ర సమృద్ధివితత్వా
 చ్చ । క్రమిక పురుషత్రయలాభః । లేపభాజ శ్చతుర్థాద్యాః పిత్రా
 ద్యాః పిల్లాభాగిన ఇతి వచనేన లేపభా క్త్రిపురుషనిష్ఠస్య యత్స
 మృద్ధస్య లాభేపి సమృద్ధి త్యవ్యవహిత సమృద్ధే వ్యవహితసంబద్ధ
 గ్రహణస్యా న్యాయ్యత్వేన పిల్లాభా క్త్రిపురుష నిష్ఠసమృద్ధలాభః । తేన
 ఐనక తజ్జనకాది సాధారణః ప్రయోజకత్వావరణరహిత్యయః । విలక్షణ
 స్వయాప సమృద్ధివిశేష షష్ట్యర్థస్సిద్ధ్యతి! యత్ప్రతియోగిక విలక్షణ
 సమృద్ధిన త్రిపూరుష మిత్యుక్తా । యత్పదార్థస్య త్రిపూరుషానస్త
 గతత్వలాభః । త్రిపూరుష మితి త్రయాణాం పురుషాణాం సమాహా
 ర ప్రేపూరుషం । అత్యంతసంయోగే ద్వితీయ్యా । తేన త్రిపూరుష
 త్వ వ్యాపకత్వలాభః । తస్యచ విచ్ఛిత్తావస్వయః । విచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రాప్య
 స్థానాప్రాప్తిః । అప్రాప్తి రసమృద్ధిః । ఆఖ్యాతార్థశ్చ ప్రతియోగి స
 మృద్ధి ప్రతియోగిత్యం । తచ్చ వేదశ్చ వేదీచేతి చకారద్వయోకస్థాపి
 త ద్విత్వాన్విత వేదవేద్యోరన్వేతి । తథాచ యత్సమృద్ధిక్రమిక పురుష
 త్రయత్వ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిసమృద్ధి ప్రతియోగి వేదవేద్యుభ
 య మితి బోధః । ఏకస్య చైత్రస్యగమనకాలే చైత్రో మైత్రశ్చ గచ్ఛ
 త ఇతి ప్రయోగాభావాద్వ్యాసత్య వృత్తిధర్మస్యాద్యేత్య తావచ్ఛేద
 క తాన్తరే, తదవచ్ఛేదేనైవ విధేయాన్వయా త్ప్రత్యేక ముభయో రపి

విచ్ఛేదలాభః । వేదవేద్యో సుశుభ్రస్యైకస్యాభావా తత్సుశుభ్రస్యయో
 ర్విలక్షణయోః ప్రాతిపదికరూపేణాభావద్వయలాభః । తయోశ్చ శాబ్ద
 బోధేయ త్సుశుభ్రస్య పురుషత్రయత్వ వ్యాపకాభావత్వేనానుగత రూపేణ
 భావాన్న వాక్యభేదః । యత్సుశుభ్రస్య క్రమిక పురుషత్రయత్వ వ్యాపకా
 భావ ప్రతియోగిసమ్మన్త ప్రతియోగి వేదవేద్యుభయ మితిబోధే జాతే
 యన్నిష్ఠం వేదవేదిప్రతియోగిక విలక్షణసమ్మన్త ప్రత్యేకాభావస్వయ
 న త్క్రమిక పురుషత్రయ ప్రయోజ్యత్వం విలక్షణం దుర్బాహ్మణపద
 ప్రవృత్తినిమిత్త మితిసిద్ధం । అత్ర కేచిత్ విచ్ఛిత్తిరత్యన్తాభావః । ఆ
 భ్యాతాథః ప్రతియోగిత్వం । తస్యచ కారద్వయోపస్థాపిత ద్విత్వ
 విశిష్ట వేదవేద్యో రస్వయః । తథాచ యత్సుశుభ్రస్య పురుషత్రయత్వవ్యా
 పకా త్యన్తాభావ ప్రతియోగి వేదవేద్యుభయం స దుర్బాహ్మణ
 ఇత్యథః । ఏవంచైక సత్వేపి ద్వయం నాస్తీతి ప్రతిత్యా త్రిపూరుషం
 వేదాధ్యయనసత్తోపి, వేదవేద్యుభయాభావసత్వేన దుర్బాహ్మణ్య
 ముత్పత్తిమితి । తస్యాస్యాశ్చిన ఆవశ్యకః । ఐద్రావీ త్రిపూరుష సోమ
 భావజ దోష నిర్ఘాతా యావశ్యకః । సచ త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్న వే
 దస్యాభయాభి వో వేద్యభావ ప్రయుక్త ఇతి తజ్జన్యదోష నిర్ఘాతా
 యైద్రావీగ్నకృత ఆశ్వినానుష్ఠానం వ్యర్థమేవేతివాచ్యం । ఉభయాభా
 వస్య ప్రత్యేకాభావణో భిన్నత్వాత్ । అన్యధోభయంనాస్తీతి విలక్ష
 ã ప్రతిత్యనుకపత్తేః । ఏకస్మిన్నేవ పురుషే ప్రత్యేకాభావజ దోష
 భయాభావజ దోషయో రుభయోరప్యంగీకారాత్ । తన్నిర్ఘాతా
 యో భయానుష్ఠానాపేక్షణాత్ । సచైవ త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్న
 సోమపీశస్య త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న వేదస్యా పు్యభయాభావసత్వా
 దాశ్చినః ప్రసక్త్యేతేతివాచ్యం । ఇష్టాకత్తేః । సచతుల్య యక్త్యావిచ్ఛి
 న్న వేదస్యా విచ్ఛిన్న వేదే పురుషస్యా పు్యభయాభావ ప్రత్యేకాభా
 వయో సుత్వా త్పిశుద్ధయానుష్ఠానం ప్రసక్త్యేతేతివాచ్యం । జ్ఞాత్వా
 కర్మాణి కుర్వీతేతి శాస్త్రేణాసధిత వేదకృతస్య, కర్మణోఽ విధినాకృత
 త్వేన, కృతస్యాపితస్యాకృతప్రాయశ్చేన, తత్రాప్యైద్రావీగ్నస్యాశ్చినస్య
 చేష్టత్వాత్ । సచతస్య పురుషస్యా విధినాకృతత్వేన, వేదవిచ్ఛేదస్య

సమాజానో వేదవిచ్ఛేదస్యైక సత్వేపిద్యయాభావేన ప్రత్యేకమ భావద్య
య సత్వేన వోభయాభావస్యచ సత్వేన, ప్రత్యేకాభావద్యయ సమా
ధానా యైన్ద్రాగ్నీద్వయ సోభయాభావజ దోషసమాధానా యా
శ్విసస్యచ క్షసక్తిస్సాస్య దితివాచ్యం । కేవల వేదవిచ్ఛేదజ దోష ని
ర్హతా యైన్ద్రాగ్నీశ్రుతే రైన్ద్రాగ్నీద్వయాప్రసక్తిః । తాదృశేనకృతా
యా అపి, వేద్యా లకృతప్రాయత్వేన తత్సమాధానాయై కైన్ద్రాగ్నీ
ప్రసక్తిః । ఉభయాభావజదోష సమాధానాయాశ్విసస్యాపి ప్రసక్తిః ।
సచరహి వేదవిచ్ఛేదస్య దోషత్వమేవ నన్యాత్ । ప్రాయశ్చిత్తాశ్రవ
ణాత్ । సచేష్టాపత్తిః । వేదానధ్యయనస్యా దోషత్వేన సఖీత వేదకృ
తం కర్మవిఫలమితి వచనసోఽ సంగత్యాపత్తేః । వేదానధ్యయనం న
దోష ఇతివచనో వేదాధ్యయనం నవిహిత మితిఖల్వర్థః । విహితా న
నుష్ఠానస్య దోష హేతుత్వేనా విహితాననుష్ఠాన స్యైవా దోష హేతు
త్వాదితివాచ్యం । వేదానధ్యయనస్య దోష హేతుత్వేపి తస్య బ్రహ్మా
జ్ఞం వేదనిష్ఠాచేత్యాది స్మృత ప్రాయశ్చిత్తానైవోప నోద్యత్వోపగ
మాత్ । ఏనం కైన్ద్రాగ్నీశ్విసయో స్సర్వత్ర సముచ్చయ ఏవ నవిశ్లే
ష ఇతి శాస్త్ర తాత్పర్యంపరణయ ని । తన్న విచారసహం । తథాహి
అత్ర వేదస్య పురుషేనసమ్బంధోఽధ్యే తృత్వం । వేద్యాస్త్యనుష్ఠాతృ
త్వం । తథాచ విలక్షణ సమ్బంధద్వయే నోభయాభావః కథం ప్రసి
ద్ధ్యత్ । న్యధికరణ సమ్బంధానచ్ఛిన్నా భావస్య ప్రసిద్ధిరితచేత్తహిత
స్య సార్వత్రికత్వేన వేదవేద్యభయవశోపి దౌర్భాగ్యాన్యప్రసక్తిః ।
వేద వేదీపదయో రధ్యయనానుష్ఠానభర తాంగీకారే తయోర్లాక్షణిక
త్వాన్యాత్ । విచ్ఛేదోపిసాత్యన్తాభావః । తథాసతి ప్రాప్యస్థానవిశేషం
ప్రతిభావశో శ్చైత్రప్రైత్రయోర్మిధ్యే చైత్రస్యవిచ్ఛేదే మైత్రస్యవిచ్ఛే
దే, చైత్రప్రైత్రోవిచ్ఛిద్యేత్రఇతిప్రయోగావత్తేః । కించయస్యత్రిపూరుషం
వేది రవిచ్ఛిన్నా వేదశ్చ విచ్ఛిన్న సస్య దౌర్భాగ్యాన్యం కథంవార్యే
త । ఇష్టాపత్తిరితచే తాదృశ మధికృత్యైన్ద్రాగ్నీశ్విసోభయం కుశో
నానుతిష్ఠంతి వృద్ధాః । నవ్యా సఖీత వేదకృతం కర్మనుత రామకృత
మితి మస్యస్తే వృద్ధాః । కిచ్చి వేదా నధ్యయనా దస్మదాదికృతం స

ధ్యానందనమవ్యతాస్త్రీయ మేవేతి కథం బ్రాహ్మణ్య మున్నాకం । అథ
 వేదపదేన కర్మోపయుక్త మన్తాగ్రామేన వివక్షణాత్ । నాస్మాక మ
 బ్రాహ్మణ్యం తాదృశ వేదాధ్యయనస్యాభావ ఏవ కర్మనిష్ఠుల మితిచే
 త్తహి బ్రాహ్మణభాగస్య నధ్యయనప్రసంగః । తస్య కర్మజ్ఞానార్థ
 త్వేన కర్మాజ్ఞత్వాభావాత్ । కించ భవమక్తురీత్యా వేదివిచ్ఛేదస్య
 వేదివిచ్ఛేదంప్రతి, వేదవేద్యభయాభావం ప్రతిచ వ్యాజకతయా య
 స్య వేది ద్విచ్ఛిద్యతే , స దుర్బ్రాహ్మణ ఇతివక్తవ్యే, యస్య వేదశ్చ
 వేదిచేత్సుభయ గ్రహణం వ్యర్థమేవే త్యాపలేత్ । వేదివిచ్ఛేదవతో
 ౭విచ్ఛిన్న వేదస్యాపి, దౌర్బ్రాహ్మణ్యస్య భవదభిమతత్వేనాతి ప్రసం
 గాభావాత్ కించ ప్రతియోగితా వైలక్షణ్యేనైవ, ఘటోనాస్తి ఘట
 పటోభయం నాస్తీతి ప్రతీత్యైవైలక్షణ్యేపకత్తౌ కథ మతిరిక్తోభ
 యాభావసిద్ధిః । కథ మవ్యతా వినాదో ప్యతిరిక్తాయాం ప్రతియోగితా
 యా మేవ! అవ్యతా సమ నియతాభా వై క్యాంగీక ర్తృమతే నిఖలవ్య
 ధికరణధర్మా వచ్చిన్నా భావనా గగనాభావయావత్వేన గగనాభా
 వాంగీకర్యతాం చుడికారాణాం తదనంగీకారానుపపత్తేరితి ముష్క
 దీయ వచనా ముపపత్తిః । ఏవంచ ప్రత్యేకాభావయో రేవో
 భయత్వావచ్చిన్న ప్రతియోగితాకత్వస్యాపి స్వీకారే జ్ఞేవోపపత్తే,
 కథ మతిరిక్తోభయాభావసిద్ధిస్తస్య దౌర్బ్రాహ్మణ్య ప్రయోజకత్వంవా
 కథం! కించైకపత్వేపి ద్వయాభావేన కంచిద్దోష మాపాద్య తస్య ప్రా
 యశ్చిత్తవిభానే ౭విచ్ఛిన్న సోమవేదస్యాపి, వేదవేది పాండరీకత్రిత్వా
 వచ్చిన్నా భావస్య సంధ్యా ముపాసతోపి, నిత్యంసంధ్యావందన వైశ్వ
 దేవోభయత్వా వచ్చిన్నా భావస్యాంతరో ఘటకటాది ఘటపటోభయ
 త్వా వచ్చిన్నా భావస్యచ సత్వేన తేహమపి ప్రాయశ్చిత్తావరాణి
 కల్పంతాం । సహ్యేతాదృశాభావస్య పాపపేతుత్వం తస్య ప్రాయ
 శ్చిత్తంవా ప్రాయశ్చిత్తకాస్త్రీక్యాపి, శ్రుతో స్మృతోవాదృష్టమస్తి ।
 కించ యథర్థావచ్చిన్నస్య విధిః ప్రాప్తిస్తథర్థావచ్చిన్నాననుష్ఠానం
 ప్రత్యవాయాపాదక మితిశాస్త్రసిద్ధాంతః । విహితస్యాననుష్ఠానాన్నింది
 తస్యేన సేవనాత్ । ఇత్యాదిశాస్త్రీయే । విధయశ్చ “స్వాధ్యాయో౭

దేవతస్యః" "అగ్ని నాదధీశ" "సామనయశేత" ఇత్యాదయః ప్రత్యేక
 ధర్మావచ్ఛిన్నానామే వోపలభ్యంతే । నహ్యుభయత్వావచ్ఛిన్న విష
 యాః । యద్యవిహిత ధర్మావచ్ఛిన్నాననుష్ఠానమపి ప్రత్యేకవాయమా
 పాదయే తద్విక్షిప్త్యా ననుష్ఠానంలోకే ప్రత్యేకవాయంనా పాదయేత్ । త
 థాచా విహితాననుష్ఠానత్వా విశేషాత్పురాపాన, కలంజభక్షణామీద్య
 భక్షణస్వర్ణస్తేయ బ్రాహ్మణవధాదీనా మననుష్ఠానస్యాపి ప్రత్యేకవాయ
 జనకత్వ మాపద్యేత్ । ఏవంచ నిషిద్ధానుష్ఠానేన ననుష్ఠానేపిచ దోష
 ఇతి తదిదముభయతః పాశారజ్ఞః । పురుషస్య తస్మాన్న కిచ్చిదేతత్ ।
 కించయత్త్వాక్తం వేదవిచ్ఛేదస్య కేవలస్య దోషత్వేపి, తస్య ప్రాయశ్చి
 త్తాంతరోపనో ద్యోహ్యోపగమాన్నా నుపపత్తిరితి, తత్తు వరిహాసాన్నదం
 వచః । నహి బ్రహ్మార్జ్యం వేదనిన్దాచేతిశ్లోకే వేదానధ్యయనం వరిగ
 తితమస్తి । బ్రహ్మార్జ్యం నామాధీత వేదవిస్మృతిఖలు । నవేదానధ్య
 యనం । వేదవిచ్ఛేదోనామ వేదానధ్యయనం । నహ్యుభయోరైక్యమ
 స్తి । తత్కథం తస్యోక్తప్రాయశ్చిత్తాంతరావనోద్యత్వం వేదవిచ్ఛేదజ
 దోషస్య । కించవేదవిచ్ఛేదజ దోషస్య యత్కించిత్రాయశ్చిత్తాంతరాప
 నోద్యత్వమంగీకృత్యైన్ద్రాగ్నా ననుష్ఠానే, వేదవిచ్ఛేదజదోషస్యాపి ప్రాయ
 శ్చిత్తాంతరావనోద్యత్వ సమ్భవా ద్విచ్ఛిన్న సామపీధస్యా మైన్ద్రాగ్నం
 నానుష్ఠియేత్ । యస్యేతి వత్సర్గస్య వేదవేద్యోరన్వయం కృత్వా ।
 యత్సమ్బంధివేదః యత్సమ్బంధినీవేదిశ్చేతి కేషాంచిదర్థోపవర్ణనం, తద
 త్యంత మజ్ఞాన విలసితమేవ । వేదవేద్యోర్యత్సమ్బంధస్యా సాధారణస్య
 వత్తుమశక్యత్వాత్ । యత్కించ త్సమ్బంధస్యా వ్యావర్తకత్వాత్ । య
 త్కత్యోకే వేదవేద్యో ద్విచ్ఛేదస్య స్వాత్తర పురుషత్రయే సార్వధిక
 త్వేన స్వాత్తర త్రిపూరుషముభయసత్వేపి, స్వస్య ద్వారాప్రాప్యైక
 ప్రసంగాచ్చ ।

లథ వేదార్థప్రకాశే । యోబ్రాహ్మణ సన్నిత్యుక్తత్వాత్,
 పూర్వోక్త పునరుత్సృష్టపక్షాదీ దృశో దుర్బాహ్మణోనాధికారితి । ఈ
 దృశః యస్య వేదచేత్యుక్తలక్షణ, దుర్బాహ్మణ, తత్పితౄణా, పూ
 ర్వోక్త పునరుత్సృష్టపక్షా, విన్ద్రాగ్న పశుయాగే, నాధికారి, తాదృశ

పశ్యధికారిభిన్నః । తాదృశ పశ్యధికారాభావవా నిత్యభావః । తథాచ
 తాదృశ దుర్బాహ్మణే నైన్ద్రాగ్నీనానుష్ఠేయ ఇతిభావః । అత్రకేచిద్
 దృశ దుర్బాహ్మణస్యా మైన్ద్రాగ్నీం ప్రాపయితుకామా, అసతిబాధ
 కే, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయోః ప్రయోజ్య ప్రయోజక భావ
 భాసస్య సర్వసమ్మతత్వేన ద్విత దుర్బాహ్మణ్య మైన్ద్రాగ్నీధికార
 ప్రయోజకత్వా భావవదితి । ఈదృశో దుర్బాహ్మణో నాధికారీతి
 గ్రంథస్యాథకం వణాయ న్తః । దుర్బాహ్మణే దుర్బాహ్మణ్య త్రిపు
 రుష సామవిచ్ఛేదయో సమూపేత సమ్భవా దుభయాచ్యుష్ఠానం సిద్ధ్య
 ితి తాత్పర్యం వణాయ న్తి । తదపి సమనోజ్ఞం విజ్ఞానాం ।

అసతిబాధక ఇత్యాది నిమిషేన భాసమాసమపి, ప్రయోజకత్వ
 ముద్దేశ్యతా వచ్ఛేదక విధేయయోః త్యంగీకారేణో ద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే
 దుర్బాహ్మణ్యే విధేయాధికారాభావ ప్రయోజకత్వ మేవ భాసిత
 మీప్యే, నాధికార ప్రయోజకత్వాభావః । తస్యా విధేయత్వా ద్విధే
 య ప్రయోజకత్వా నాత్మకత్వాచ్చ । తత్రచ ప్రయోజకత్వస్యా ప
 దార్థతయా, నజాధేతస్యాన్వయా సమ్భవాచ్చ తాదృశ నియమే న
 త్యుత్పిప్లవ్య స్వాతంత్ర్యేణ, తథాఽర్థవణా నే దరిద్రోన సుఖత్యాదా
 దాదిద్రవ్య సుఖప్రయోజకత్వా భావభాసమపిస్యత్ । ఇష్టాపత్తిరితి
 చే ధ్లుటోనసుఖత్యాది ప్రయోగస్య స్వీకరణీత్యం కథంవార్యేత ।
 ఘటత్యే సుఖప్రయోజకత్వా భావస్యా బాధాత్ । ననుప్రసక్త ప్రతిషే
 ధోయం ఘటసుఖం నప్రసక్తమితి, నతాదృశ ప్రయోగాపత్తిరితి చే
 త్కింవాశ్చాతే నైవాథాసిద్ధిస్సాత్తాదృశవాక్యజ బాధేయ త్కించి
 దర్థవిశేషభాస మనంగీకృత్యైవ । ప్రసక్త ప్రతిషేధ ఇత్యన్వయ ద్వేధా
 హి ప్యుత్పత్తిః । ప్రసక్తే ప్రతిషేధః । ప్రసక్తస్య క్రతిషేధ ఇతిచ ।
 ఏవంచ క్రస్తీదేవ్యాధా, ఉద్దేశ్య క్రస్తీ ద్విధేయ క్రస్తీశ్చేతి । తస్మా
 ద్దేశ్య క్రస్తీర్నాను, తద్ధర్మవ్యాపక ధర్మావచ్ఛిన్నే విధేయో త్యగ్ధా
 వా తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేపి, విధేయసమ్భావనా । యథా దరిద్రత్వ వ్యా
 పక మనుష్యత్వా వచ్ఛిన్నే సుఖోత్యగ్ధావీ దరిద్రేపి సుఖసమ్భావ
 నా । తస్మాం సత్యాం ప్రతిషేధ్యతే సుఖం । దరిద్రోనసుఖితి । తత్ర

దాఁద్ర్యస్య సుఖాభావ ప్రయోజకత్వభావే మనుష్యత్వావచ్చిన్నేక్షా
య మానం సుఖం దరిద్రాతిరిక్త మనుష్యత్వావచ్చేదేన పర్యవస్య
తి । విధేయప్రస్థిర్నామ తద్ధర్మావచ్చిన్నే యత్కించి ద్ధర్మావచ్చిన్న
నిశ్చయాధీనా తస్య టిలవిశేష ధర్మావచ్చిన్న స్యాపి సమ్భావనా । యథా
గృహే ఘటత్వావచ్చిన్నస్య నిశ్చయాధీనా ఘటత్వే ఘటిత సీలఘట
త్వావచ్చిన్న స్యాపి సమ్భావనా । తస్మాంసత్కాం, ప్రతిషిద్ధ్యతే గృ
హేన సీలోఘట ఇతి । ఏవంచ సీలాతిరిక్త ఘటవద్యహ విత్యధః ప
ర్యవస్యతి । ఏవంచ ఘటత్వ వ్యాపక పృథివీత్వ ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్చి
న్నేన సుఖోత్పగః । నాపి తదధీనాఘట సుఖసమ్భావనా । తథాప్య
ర్థస్యా బాధాత్తాదృశ ప్రయోగః “ఘటోన సుఖితి ప్రయోగః” కథం
వారణీయ ఇతిచేత్, ఘటత్వస్య సుఖాభావ ప్రయోజకత్వ భావాంగీ
కారేణైవ । ఘటత్వస్య సుఖం ప్రతిసుఖాభావం ప్రతివాఽప్రయోజక
త్వాత్ । సుఖప్రయోజకత్వా భావభావాభ్యుపగమేతస్య ఘటత్వేఽ
బాధాత్తాదృశ ప్రయోగ వారణ మశక్యమేవ । ఏవంచ ప్రసక్తోద్దేశ్య
ప్రతిషేధస్థలే సర్వక్రోద్దేశ్య తావచ్చేదక విధేయ ప్రయోజకత్వ మే
వభావతే । నతు విధేయ నిషేధ ప్రతియోగి ప్రయోజకత్వాభావః ।
ప్రకృతేచ పూర్వోక్త పునరుత్పత్త పశౌ విచ్చిన్న సోమపీఠస్వాధికా
రిణో నిర్దేశాత్తద్వ్యక్త్య దుర్బాహ్మణత్వావచ్చిన్నేపి తాదృశాధికార
సమ్భావనాయాం ప్రతిషిద్ధ్యతే । ఉదృశో దుర్బాహ్మణోనాధికారితి
జేనచేదృశ దుర్బాహ్మణత్వ మధికారాభావ ప్రయోజకం ఉదృశ
దుర్బాహ్మణాతిరిక్త విచ్చిన్న సోమపీఠిన ఏవ తత్రాధికార ఇతి పర్యవ
స్యతి । అత ఏవయో బ్రాహ్మణ స్సన్నిత్యుక్తత్వాదితి మాధనాచార్య
స్య హేతుశేఖనమపి సంగచ్ఛతే । యోబ్రాహ్మణ స్సన్నితివాక్యే
నాన్వినాధికారి దుర్బాహ్మణ భిన్నస్వాధికారిణో నిర్దేశాదితి తదధః
త్వాత్ । ఇత్యే తత్సర్వం సుధియో విభావయన్తు ।

అత్ర దుర్బాహ్మణ మిదృశ ఇతి విశేషయన్న స్యవిధస్య వృ
షణీపత్యాది యాపస్య దుర్బాహ్మణస్య పూర్వోక్త పునరుత్పత్తపశౌ
పధికారం నూచయతి । ఏతే నేదృశ ఇతి దుర్బాహ్మణ విశేషగాదస్య

విభవము (సోద్రాప్తహృదయ మస్తీ తిమోచయో తచ్చ విచ్చిన్న సామపిద
త్యయోన మితిమోచయతీత కేమంచిద్యావ్యభాస మసాదేయమేవ ।
స్వృతి త్రస్తిదస్య వృక్షలిపత్యాద యానస్య దుర్బాహ్మణ స్యాధికార
సూచకతయా ఈదృశ పద సార్థకోపపత్తే అన్యథా సిద్ధశ్చైవ తస్య
విస్మయ సామపిద స్వ దుర్బాహ్మణ్యాత్వా కల్పకత్వాత్ । ఈదృశో
దుర్బాహ్మణో సాధికాతీయత్వా అన్యవిధో దుర్బాహ్మణో ౭ధికారిత్య
ధక్వైస్థనూచితత్వేన, తస్మాన్యవిధ కాగ్రాహ్యత్వస్య విచ్చిన్న సా
మపిదత్వ యోపత్వే తాదృశ దుర్బాహ్మణ స్వైన్ద్రాగ్నాధికారస్య కం
తోక్షతయా మోచనో ౭ సంగతేశ్చ ।

అథై తస్యసాయణ మధవాచార్యస్యమతే, వేదవిచ్ఛేదశబ్దేన
కోవాభిప్రేతే । తే సామవిచ్ఛేదః । ఉత్తరేతావిచ్ఛేదః । అధవా జ్ఞా
పాస్సనవిచ్ఛేదః । ఇత్యేకః ప్రశ్నః । ఏవం యస్యవేదశ్చ వేదీచ విచ్చి
చ్ఛేతే త్రిపునఃవం సదై దుర్బాహ్మణో సామే త్యత్రయస్య వేదో వి
చ్చిద్యతే సమర్బాహ్మణః । యస్య వేదీచ విచ్చిద్యతే సమర్బాహ్మ
ణః । ఇతి ప్రత్యేకం వాక్య పరిసమాప్తి స్వీకృత్య యోజనా సమ్భ
వాత్మ్యం త్రిపునమ వేదవిచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదయో ప్రత్యేకం కా
గ్రాహ్యత్వ రూపత్వ మభిప్రేతం । ఉత్తర విచ్ఛేదద్వయస్యాపి మిలిత్యా
కాగ్రాహ్యత్వ రూపత్వ మభిప్రేత మిత్యపరా ప్రశ్నః । అత్రబ్రూ
మః । వేదవిచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదో భయం మిలిత్యా కాగ్రాహ్యత్వ
యోప మిత్యాశయ ఇతివదామః । అన్యథా ఈదృశో దుర్బాహ్మణో
సాధికారీత్యత్ర ఈదృశ పదేన వేదవిచ్ఛేదవతో దుర్బాహ్మణస్య పరి
గ్రహేత స్వైన్ద్రాగ్నాధికారాభావ కథన మసంగతం న్యాయే । వేదవి
చ్ఛేద సమాధానాయాశ్విసస్య వేదవిచ్ఛేద సమాధానా యోగ్యాగ్న
స్య చావశ్యకత్వాత్ । నిమిత్తయోగ్యతాత్ । ఏవం వేదవిచ్ఛేదవతో
దుర్బాహ్మణస్య ఈదృశ పదగ్రాహ్యత్వే తస్మైన్ద్రాగ్నస్య కంతోక్షత
యోగ్యతాదీధికారాభావ కథనా సంగతేశ్చ । సవయ అత్యంతయాదిత్య
త్రోత్సహ సహిత ద్వేన వ్యాఖ్యానాత్, స్వాత్తర ద్వైపుషమ సామ
విచ్ఛేదనో ఐన్ద్రాగ్నః స్వాత్తర త్రిపునమ సామవిచ్ఛేదనో అశ్విన ఇ

కుల్యయుక్త్యా కేవల సోమవిచ్ఛేదస్యైవ కేవల వేదవిచ్ఛేదస్యైవ
 ద్దాగ్నేనైవసమాధాన సమ్భవాత్, శ్రుతే సోమంసపిబేదిత్యస్య, వే
 సం నవరేదిత్యథోపలక్షణత్వ సమ్భవాత్ । తపశ్రుతంచ జాతిశ్చే
 ద్యాదిస్మృతౌ తపశ్శ్రుతయోః తుల్యతీయా కురిగణనేన వేదానధ్య
 యనకర్మాకరణయో సమానయోగక్షేచుత్వాత్ । సన్వేవ మప్యే
 కస్మతేస్యోత్తర త్రిపూరుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదనతః కిం ప్రాయశ్చిత్తం ।
 కస్య దాద్రావ్నాణ్యరూపత్వా భావాన్నాశ్విసః । శ్రుత్యుక్త పురుషా
 పేక్షయా అధికపురుష సోమవిచ్ఛేద త్వేన నైన్ద్రాగ్న ఇతిచేన్ద్రేనా ।
 శ్రుతేల్పతీయ్య శబ్దస్య న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేద మాత్రపరత్వాత్ ।
 ద్వైత్వానాసహ ద్వితీయ్యపురుషత్వ మాత్రవ్యాపక సోమమాత్రవిచ్ఛేదే
 నైన్ద్రాగ్నః । తపోవ్యధికసంఖ్యాక పురుషత్వవ్యాపక సోమమాత్ర
 విచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్న ఇత్యధే తాత్పర్యాత్ । అన్యథా చతుష్పూరు
 షత్వ వ్యాపక వేదవేదివిచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తాంతరస్య వ క్షవ్యత్వాపా
 తాచ్చ । ఏవం రామాండాది, రుద్రదత్త, ధూజటి, చౌండిపాయ
 య్యాగస్త్యాదిమతేష్వపి, సంఖ్యాతపురుషాపేక్షయాఽధిక పురుష
 వ్యాప్త, తత్తద్విచ్ఛేదే, తత్తత్ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షయాఽధిక ప్రాయశ్చి
 త్యవక్తవ్యత్వాపాతాచ్చేతిదిక్ । విచారితా ఐన్ద్రాగ్నశ్రుతిః విచారిత
 మాశ్విసవాక్యం । విచారితశ్చ వేదాగ్రప్రకాశః । అథ రామోనార
 నామౌ వ్యాఖ్యావిచార్యతే । అస్యకః కాలః కోదోః । కఃపితా ।
 కామాతా । కింగోత్రం । కుత్రాతిః । నాచకిస్మాత్ । కియదన్యాదికిం
 మనీనజానీమః । పరస్త్యై తదీయమపి వ్యాఖ్యానమతి ప్రమాణమా
 గాయానం మన్యస్తే శ్రౌతప్రయోగవిదస్తత ఏ తదీయం వ్యాఖ్యానం
 విచారయామః । ఇయంచవ్యాఖ్యా ధూర్వామిక్సరిస్యాకస, బీయ్య
 శ్రౌతమాత్రభావ్యస్యేతికేచిత్ । సూత్రతాత్పర్యవణః సమేవేత్యశ్యే ।
 ధవతు యథాకథంచితే । ప్రకృతమనుసరామః ।

రామాండాదిగ్రంథే ప్రథమకటలే.

ఇష్టిపశూనాంతు దర్శపూర్ణమాసా విష్ణేనాగ ప్రకృతిః । ప్ర
 ప్తివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి చోదకేన ప్రకృతికాలస్య సిద్ధత్వాత్ ।

ద్వ్యహకాలసాధ్యశ్చే ప్రాప్తే సద్వస్కలార్థం వచనమిదం । తత్రపూ
ర్ణమాస వికారాణాం నియమాధః ॥ అమావాస్య వికారాణాం
ప్రాప్త్యర్థం । యద్వసద్వస్కలః పశుః । సద్వస్కలవరుణ ప్రభూ
సాఇతిదశేనాత్ । నైమిత్తికానాంతు నిమిత్తానంతరమేవేత్సుక్తం ।
ఇష్టిపశుసోమానాం । తస్మాదాధానంతరమేవనిమిత్తస్య విద్యమాన
త్వాత్ ఐంద్రాగ్నుః పశుః కార్యః । అగ్ని హూత్ర పూర్వాధానే సా
యంప్రాతరగ్నిం హుత్వా అన్వారంభణీయాం కృత్వా ఐంద్రాగ్నుః
పశుః । యదాపునరగ్నిహూత్ర మేవసంవత్సరంజుహోతి, తదాన భ
వత్యేవ । ఋస్తాద్భవత్యేవ । ఆశ్వినస్తు, సోమపిపాసాయా, సోమాత్పు
రస్తాత్పర్వశిశ రవ్యః । యదాపునసోమపూర్వాధానా పర్వశి తదా,
ఉభయమపి, సోమాత్పురస్తాత్కృత్వా సోమారంభః । తదధికారస్య
పాపాదశ్చాత్మయోః । కేచిదన్యతరవిభక్తేరభావాశ్చ సమాధానేపి
ఋగ్యశి, ఐంద్రాగ్నాశ్చిదౌ సమానతాత్ర నానాతాత్రో వాప్యత్వా
దగ్ధపూర్ణమాసాదిభిరన్యేషా సోమగూరభేతేతి । తస్మిన్పుత్రే । అగ్ని
హూత్రం తుహూయశే, అగ్ని ధారిణార్థం । సోమాదచంతరించ దశ
హూత్రసహితం పురుషార్థం నుగ్నిహూత్ర మారంభవ్యమితి । తత్రైన్ద్రా
గ్నుస్య వేదవేదీసమ్బంధే విద్యమానేపి సోమఃచ్ఛేదనం నిమిత్తం
భవతి ॥ శ్రుతిః “ఐంద్రాగ్నౌ పునరుత్సృప్తమాలభేతయ ఆత్మతీయా
త్సృగుసాం సమం సపిబేది”తి శ్రుతేః । ఆశ్వినస్తు, దుర్బాహ్మణ్య
సంహారం ॥ శ్లో. యస్య నేదస్య వేదీచ విచ్ఛిద్యతే త్రిపూరుషా సై
దుర్బాహ్మణోనామన సోమం చాతుసుహాతి ॥ ఇతి । వేదవేదివిచ్ఛే
దస్య దుర్బాహ్మణ్యం వినిశ్చ్యత్ । సోమవిచ్ఛేదస్యైవ వేదీవేది
విచ్ఛేదాంతికతత్వాత్ । అత్రశ్రుతిః ॥ “ఆశ్వినం సూమలలూమ
మాలభేతయో దుర్బాహ్మణ సోమం పిపాసేత్” ఇత్యనేనైవ చరితా
ర్థత్వాదాశ్వినే కృతే నైంద్రాగ్నుః రర్థవ్యః ॥

నిమిత్తభేదానుభవిత్యుచ దేశః । అన్వారంభణీయాం కృత్వా
సహవా నానావాక ర్థవ్యః ।

కేచితు । సానిత్రీమాత్రసాగోపితయో దుర్బాహ్మణో భవే

గ్నః కథః వ్య ఇతి యోజనాః । అనన్తవః కార్యమగ్ననిఘాతః
 కాశ్యసేనవ చరితాధఃత్వాత్ । ఐన్ద్రాగ్నీకార్యస్యాపి కృతత్వాత్ ।
 అన్యగ్రంథస్యానుమానః । వేదవిచ్ఛేదో నానువిచ్ఛేదశ్చ మిలిత్యా
 దాన్త్యాహ్మణ్యం । సామవిచ్ఛేదస్య తమభయ ఘటకత్వాదుభయ
 సమాధాయకే ఆశ్వినే కృతే ప్రత్యేకసమాధాయకే ఐన్ద్రాగ్నీకకా
 ర్య ఇతి మాధవాచార్యమతపర్యవసా యాదం మతం । స్వమతే వేద
 విచ్ఛేదస్యతేతాగ్ని విచ్ఛేదకూపత్యేన సామవిచ్ఛేదస్య దాన్త్యాహ్మ
 ణ్యఘటకత్వాదాశ్వినేనై తస్యమాధానం ననమ్భవతీతి స్వమత ముప
 సంహరతి ॥ నిమిత్తభేదాదుగావిత్వపదే ఇతి । నిమిత్తభేదాత్, ఐన్ద్రా
 గ్నీశ్వినిమిత్తయోర్భేదాదీత్యధః । యద్యపి పూర్వమతేః, ఏక
 ఐన్ద్రాగ్నీస్య నిమిత్తం ఉభయం మిలిత్యా అశ్వినిమిత్త మితి, నిమిత్త
 భేదోస్తి । తథాపి పూర్వమతే ఐన్ద్రాగ్నీనిమిత్త మాశ్వినిమిత్తముట
 కం నైతన్మత ఇతి విశేషః । ఉభా । ఐన్ద్రాగ్నీశ్వినా । అనుష్ఠేయా వితి
 శేషః । ఇత్యుపదేశః ప్రాచాంశురూణాంవా ఉపదేశః । మతాంతభి
 తివార్థః । మతాంతరప్రదేశాయతి । సావిత్రీమాత్రసాగోపీతియస్సావిత్రీ
 మాత్రసాగోపినభవతి సమర్పాహ్మణోభ వేదితియోజనాత్తథాచ విచ్ఛి
 న్ననే వితీకత్వంకార్యమగ్నమితిభవతి । సాచవిచ్ఛిన్తః కీధశీత్యాశం
 కాయానుభయ క్తవచనమాహ । యస్య పితాపితౄమహావేత్యాదిస్తా
 అత్ర సుగబ్ధశ్చాధేః, అన్యథా ఏకత్వకాధఃకత్యే, అనుభవితేస్యాతా
 మితి, స్వీకృతచసానుపకత్యే । విశేష్యవాచకభవోత్తర విభక్తతాత్పర్య
 విషయసంఖ్యా విరోధసంఖ్యాయా అవివక్షితేన ఏకవచనస్వైవ సాధు
 త్వాత్ । దశకసాత్, శాస్త్రాత్, తథాచపితు, పితౄమహస్యచ ద్వయో
 స్సావిత్రీవిచ్ఛేదే కార్యమగ్నమితిభావః । త్రిపురుషసామవిచ్ఛేదస్యాపి
 సత్యే, తత్తైన్ద్రాగ్నీశ్విన యోద్యయో రక్యమష్టేయత్వమాహ,
 తత్రేత్యాదివా.... నిమిత్త నిత్యోఇత్యన్తేన । ఏతన్మతే సావిత్రీ విచ్ఛే
 దాభావే, ఆశ్విని నిమిత్తాభావాదాశ్వినోన కథః వ్య స్వతి సామవిచ్ఛే
 కేవలైన్ద్రాగ్నీ కథః వ్య ఇత్యాహ “యస్య పునఃకత్యాదివాచనభవతి”
 త్యన్తేన । తథాచ, వేదవిచ్ఛేద స్తేతా విచ్ఛేదశ్చ మిలిత్యా దాన్త్యా

హృదయం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద త్వేన్నాగ్నినిమిత్తం । ఉభే అపి
:మిశ్రే పరస్పర విభిన్నే పరస్పరానుతితేచ । అతస్తాదృశి సోమవిచ్ఛే
దమాత్రే సత్త్వేన్నాగ్నిః । తాదృశ కాత్రాహ్వానోసత్త్వసత్త్వాశ్వినోపీతి
రామాండారాశయః । అథ రుద్రస్వామికృతా మాఘస్థమ్బియ్య
శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యాం విచారయామః । అస్యాపి దేశకాలాదికం
పూర్వవత్ ।

రు ద్ర ద త్త వ్యా ఖ్యా నే.

విచ్ఛిన్న సోమపీఠస్యానా లబ్ధ వ్రాత్యుపశోర్న సోమదీక్షేతి ।
కోయ విచ్ఛిన్న సోమపీఠోనామ । ననూక్తాయా బ్రాహ్మణే । “ఐ
న్ద్రాగ్నిం పునరుత్సృష్ట మాలభేతయ ఆత్మతీయాత్పురుషా సోమం
నపిబే ద్విచ్ఛిన్నోవా ఏతస్య సోమపీఠ” ఇతి । తత్రచ, త్రయః ప్రా
చత్రయః ప్రత్యంచ ఇత్యాకా ప్రాక్తేనోక్తాః దీక్షావేదననామ సు
బ్రహ్మణ్యాకానామభిః కీర్త్యమానాః పిత్రాదీనాం త్రిపురుషా । త
స్యాం చరమః ప్రపితామహ స్తృతీయాభిప్రేతః । సత్త్వాత్మ సత్త్వ
తీయః పితామహః । కుతః । సోమసానోద్యతస్యాత్మనస్త ద్విచ్ఛేదాభా
వాత్ । ఏతత్తే తతయే చత్వా మన్వే తస్తే పితామహయే చత్వా మ
న్వే తస్తే ప్రపితామహయే చత్వా మను । ఏతత్తే తతయే చత్వామ
న్వితీ, తిస్మషు స్రక్తిః నిదధాతి । తస్మాదా తృతీయా త్పురుషాన్నా
మన గృహ్లాస్తీత్యాకా వ్యక్తార్థత్వాచ్చ । యథోక్తా వధకిత్వమప్యత
ఏవ నిదర్శనాదవ గంతవ్యం । తద యమర్థోభవతి । యస్య పిత్రాది
యత్రయః పురుషాసోమం నపీతవస్త ససోమపీఠాఫిః శశుమాలభే
తేతి । కాత్యాయనమతాత్, ద్విపురుష విచ్ఛిత్రావపీవ్యతే । యథా
హ । “వసంతేగ్నిభ్యేమః ఐన్ద్రాగ్నిం పునరుత్సృష్టమాలభ్యద్విపురుషా
సోమపీఠన ఇతి । కః పునరుత్సృష్టః । ఛాగః పునరుత్సృష్ట ఇతి భా
రద్వాజః బోధాయనస్తాహ । పునరుత్సృష్టోఽనెహ్వ సిత్యవశీర్ణగవ
ఏవ ఉక్తోభవతి । లింగంచాత్రభవతి । పునరుత్సృష్ట ఇవ హ్యేతస్య
సోమపీఠసమృధ్యా । ఇతి ।

దాత్రాహ్వానోసత్త్వేన్నాగ్నినేష్టా ఆశ్వినోహ్యలభ్యః ।

యథోక్తం బ్రాహ్మణే । “ఆశ్వినం ధూమ్రలలామమాలభేతయో దు
 ద్రాబ్ధహ్మణ స్సోమం పిపాసేదితి” కోసా దుద్రాబ్ధహ్మణః । తమాహ
 బోధాయనః । “యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపురుషం । సవై
 దుద్రాబ్ధహ్మణోనామయశ్చ పానర్భవో భవేతి” । అత్ర వేదశ్చ వేది
 చేతి చకారాభ్యాం వ్యక్తం, సముచ్చయా వగమాదుభయవిచ్ఛేద
 ఏవ భవత్యాశ్వినోనామ్యతరవిచ్ఛేదే ॥ భారద్వాజస్తావాహ ॥ “విలుప్త
 నావిశ్రీకో దుద్రాబ్ధహ్మణ” ఇతి । తస్మిన్ముక్షే త్రిపురుష ముభయ
 విచ్ఛేదేపి భవత్యాశ్వినః । ఐద్రాగ్నిస్తునేష్యతే, నిమిత్తాభావాత్ ।

“తదయమగ్ధో భవతియస్యపిత్రదయస్త్రయః పురుషాస్సోమం
 నవీతవస్తస్స సోమపీథాగ్నే పశుమాలభేతేత్యన్తా” రుద్రస్వామిక్యతా
 వ్యాఖ్యా ॥ అస్యాభిప్రాయః పూర్వమేన వచితః, శ్రుతివ్యాఖ్యానావ
 సతే ॥ మతాన్తరమాహ, కాల్యాయనేత్యాదినా ।

ఏవం త్రిపురుషం విచ్ఛిన్న సోమపీథ స్త్రైన్ద్రాగ్నిముక్త్యా దు
 ద్రాబ్ధహ్మణస్యా శ్వినపశుః దుద్రాబ్ధహ్మణ్య నిర్ఘాతాయానుష్ఠేయ ఇ
 త్యాహ । దుద్రాబ్ధహ్మణస్య త్విత్యాదినా ॥ ఐద్రాగ్నే నేష్టేతి । అనేన
 వక్ష్యమాణ బోధాయన వచనోక్తే వేదివిచ్ఛేదోన సోమవిచ్ఛేదః, ప
 రిన్ద్ర ప్రేతావిచ్ఛేదః । తేన దుద్రాబ్ధహ్మణ్య, ససోమవిచ్ఛేద ఘటిత
 ముచ్యతే ॥ దుద్రాబ్ధహ్మణస్యాపి సోమవిచ్ఛేద సమాధానా యైద్రాగ్నిపి
 పృథిక్కార్య ఇత్యాశయః । రామాంశరస్యేనాస్యాపీతి ప్రతిభాతి ।
 సమ్మనతే గోవయోః పరిస్పరి మసాంకిశ్యే ఉభయో ర్వాఖ్యానో
 ఽగ్నికంశ్యేచ, తిర్వరిత్యాగా నాచిత్యాత్ । దుద్రాబ్ధహ్మణ స్వరూపం
 ఎక్తం బోధాయనవచనమే వోదాహరితి । యస్యేత్యాదినా । యస్య
 వేదో విచ్ఛిద్యతే సదుద్రాబ్ధహ్మణః । యస్య వేదశ్చ విచ్ఛిద్యతే సదు
 ద్రాబ్ధహ్మణ ఇతి ప్రత్యేకవాక్య భేదసమాప్తిం దూషయతి । “అత్ర
 వేదశ్చ వేదీచేతి చకారాభ్యాం వ్యక్తం సముచ్చయా వగమాదిత్యాది
 నా । ...నామ్యతరవిచ్ఛేదే” ఇత్యన్తేన । మతాన్తరమాహ ॥ భారద్వా
 జస్తావా హేత్యాదినా । సావిత్రి లోకవైచిత్ర్యేనైవ స్వస్య ఘోషశవ

మా దూర్భవమునయనాది రూపం, రామాంబరమత ఇవై తిన్న
 తేపి, పితృపితామహయో రుభయో రపుష్పనయ నా భావరూపంవా ।
 తస్మిన్స్తు పక్షే లుప్తసావిత్రీకత్వం శాస్త్రాన్యన్య మితిపక్షే పతన్
 తరం త్రిపురుష ముభయానిచ్ఛేదేపి భవత్యాశ్విన ఇతిపాఠః । ఉభయ
 విచ్ఛేదేపీతి పాఠః ప్రామాదికః ॥ త్రిపురుష ముభయానిచ్ఛేదేపీ స్వాత్
 ర పురుషత్రయత్వ వ్యాపక వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయా భావేపీత్యర్థః ।
 భవత్యాశ్విన ఇతి తస్మిన్మిత్రస్య పూర్వోక్తసావిత్రీవిచ్ఛేదస్యనత్వాత్ ।
 ఐన్ద్రాగ్నస్తేష్యతే । నిమిత్తా భావాత్ । తస్మిన్మిత్రస్య త్రిపురుష
 సోమవిచ్ఛేదస్యా నియాతత్వా దితిభావః । యస్య పితృపితామహయో
 మృతరా సావిత్రీ విచ్ఛేదః ప్రపితామహస్యైవ సోమగపీతనానస్య ని
 మిత్త సత్త్వా ఐన్ద్రాగ్నే పీష్యత ఏవేతిభావః । ఏవంచ రామాంబర
 రుద్రదిత్యయో సర్వవిషయే వ్యప్యే కంఠ్య మేవేతిఫలితం ॥

అథాగస్త్యసూత్రం.

“యస్యకచ ద్వావ సోమపాస్యాతా స ఐన్ద్రాగ్నే శేష్త్వా స
 మే యతే ॥ యస్య పితృపితామహ ప్రపితామహస్తయోవ్య సో
 మసాన్యుస్స ఐన్ద్రాగ్నే శేష్త్వా భావ్యనేనాసోమకేచి”

ఇదంచ పునః నాన్యభిరుపలబ్ధం । పరస్మి ఆంధ్రపీఠనానా
 కే గ్రంథే । ఆ సా విభిన్న రుద్ర సూత్రం । తద్రూపదాహృత్య విచా
 గ్యతే ॥ ఇదంచ శ్రౌతసూత్రం శుక్లయజుష ఇతికేచిత్ । పృష్ఠయా
 వ ఏవేత్యేకే । శుక్లయజుష్యాశ్విన ప్రసావా భావాన్న శుక్లయజుష
 ఇ ప్రసాభాః । భవతు యస్య కస్యచిత్ । పరస్మ పరిత్యాగత్రయస్య పి
 తృపితామహయో ద్వయో సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నేః । పితృపితా
 మహ ప్రపితామహనా త్రియాణా సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నాశ్వినోభి
 య మిన్యైష్యయమిత్యర్థః । తస్మతే త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ
 శాస్త్రాన్యన్య మితిప్రతీభాతే । ఇద మత్ర మథయో విచారియను ॥
 ఇదం చాగస్త్యసూత్రం స్మృతేః । నశ్రుతిః । అథో మూలప్రమాణం
 శ్రుతిమపేక్షతే । శ్రుతౌచ ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నేః । త్రి

పురుష సోమవిచ్ఛేదే ఆశ్వినోవిహిత ఇతివక్తవ్యం । వపంచ త్రిపురుష
సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నిస్యాపి కథం ప్రాప్తిరితి । నహి తత్ప్రాపక మపి
శబ్దాదిక మ్మాశ్వినవాక్యే కిమప్యస్తి । యేనాశ్వినమపి ధూమ్రులలాను
మాలభేతే త్యధేఽ అపినా ఐన్ద్రాగ్నిప్రాప్తిరితి వణేఽత । నహితాద్భ
శాప్యాది పూరకం ప్రమాణ ముపలభ్యతే । నహి సంధ్యావందనస్యై
క కాలాతిక్రమే ప్రాణాయామా ఘోడశ । ఏకదినాతిక్రమేఽ యుత
గాయత్రీజపః ప్రాయశ్చిత్త మిత్యుక్తౌ అయుత గాయత్రీజపేన సహ
ప్రాణాయామానాం సముచ్చయస్సిధ్యతి । తస్మా దృష్టిపోక్త మితి
శ్రవణమాజ్ఞేజై నాసమృష్టా విద్వాంస ఐన్ద్రాగ్నిస్యాపి త్రిపురుష
సోమవిచ్ఛేదే ప్రాపకం ప్రమాణం సమ్యగ్విచారయన్తు ॥ గ్రంథవిస్తర
భయా న్మయోఽనుమ్యతే ॥

అగ్ని ధూర్జటికారికాః.

అయంచ ధూర్జటిగ్రంథోనాస్మాభిగుహ్యుభ్యః । విజయవాటికా
నగర సంజాతే సభాయాం చత్వార శ్లోకాః కేఽ చిద్విగుహా ధూర్జ
టిగ్రంథే సంకీర్త్యానీయ్యపత్తతాః కిల । జేచతస్సభాపాధ్యక్షైః స్వలి
ఖితే నిజాం యుక్తజే సంకృహీతా, అతస్తేషా మథోఽవిచార్యతే॥

శ్లో॥ యస్యప్రితాదికానాం హిత్రయస్య శ్చేదసోమపాః । తస్యస్యా
తాం పశూన్వాత్సుక్రిమా దైన్ద్రాగ్ని ఆశ్వినః ॥

ప్రితాదికానా మితివష్టి ఆమాః । గాహోశ్చిర ఇత్యాదావివే
శ్యేకే । ప్రితాదికానా మణ్ణాం సప్తానాం వామధ్యేత్రయ ఇతి శిరోవేష్ట
నేన నాశికాస్పృశేతుల్యం నావ్యాభ్యేయం చేదితిపాదపూరణాఘోష
పాతః । అపీర్విధాకోవా । జేన త్రయోపీత్యథః । అన్యత్సం
ప్లాధాం ॥

శ్లో॥ పురుషత్రయవిచ్ఛేదే సోమే దుర్భావ్నాహో భవేత్ । త
ద్ధవ వేదవిచ్ఛేదేవ్యేన మాహుర్మునీశ్వరాః ॥

పురుషత్రయవిచ్ఛేదో యస్యేతి వ్యతిరేకరణబహువ్రీహిః । తేన
సోమే పురుషత్రయవిచ్ఛిన్నే సతీత్యధః । అయంచ పూర్వోక్తబో
ధాయనవచనస్య ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్త్యలబ్ధోధః । ఏవంచ
నిరుక్త వేదవిచ్ఛేదేప్యాశ్వి నైస్సాగ్నో భయమనుష్టేయ మిత్యాశయో
లభ్యతే ॥

శ్లో॥ వేదవేద్యోద్వయోశ్చేదే । శాస్త్రాబ్ధ్యా ముశః ప్రిహి । ద్వ
యోరన్యతరస్యా పీత్యేవమాహుస్సు నిశ్చితం ।

విచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా శాస్త్రాబ్ధ్యా రూపం కేచనేచ్ఛ
స్త్రిత్యధః । విచ్ఛేదయోద్వయోరన్య తరస్యాపి ప్రత్యేకమే
తైకస్యాపి శాస్త్రాబ్ధ్యా రూపత్వ మిత్యేవమాహుః నిశ్చితంయథా
తథా ।

శ్లో॥ వేదనైకస్య విచ్ఛేదే తథా సోమస్య చైకః । శాస్త్రాబ్ధ్యాం
భవేచ్ఛకే నిశ్చితార్థః సముచ్చయః ॥

ఏకతః ఏకస్య । ఏతేషు శ్లోకేషు పురుక్షై బహుధాద్భవ్యేషే
పుస్తకాలాభేన పూర్వాపరసంభోధ్యవగమ్యం నశక్యః । పరిస్తు
కేమాం చిద్విచ్ఛేదద్వయం ప్రత్యేకం శాస్త్రాబ్ధ్యా రూపతయా ౭ భిప్రే
తం । కేమాం చిద్విచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా శాస్త్రాబ్ధ్యా రూపతయా ౭ భి
ప్రేత మిత్యర్థో ౭ వగమ్యతే । శ్లోకే నిశ్చితార్థః సముచ్చయ ఇతి
కథనేన శ్లోకే బోధాయనవచనే నిశ్చితార్థః సముచ్చయ ఏవ । ఉభ
యో ద్విలితయో రేవ శాస్త్రాబ్ధ్యా రూపత్వ మితి నిశ్చితార్థః ।
ఇత్యభిప్రాయః ప్రతిభాతి । భవతు యథాకథంచి దయమప్యగస్త్యాభి
ప్రాయమేవాను సరతీత్యవగమ్యతే । ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐస్సా
గ్నమాత్రమిత్యస్యా ప్యభిప్రాయో ౭ వగమ్యతే । ప్రాయో ౭ గస్త్య
సూత్రసాహిత్యే ।

అథ చౌండ్రపాయసీయ్యవాక్యం.

ఆదావేంద్యశ్యతే కిలపుస్తకే । నాస్మాభిస్త త్పుస్తక ముపలబ్ధం ।

యజమానస్య పిత్రాదీనామత్రయాణాం వేదవిచ్ఛేదే వేదివిచ్ఛేదేపిచ
కార్యహ్యుక్త్యామాపతేత్ । తత్పరిహారథా మైన్ద్రాగ్నాశ్విసకశూ
దీతౌ పశునాస హైహోపాలబ్ధన్యవితి । ఇదంచ వాక్యంఽగస్త్యసూత్ర
ధూజాటికారికా సమానాథాక ఇవ ప్రతిభాతి । అధికంతు బుద్ధి
నుద్ధియాహ్యం ।

—• అథ కర్మ భావ్యం •—

కాత్యాయనీ శుశ్రౌతసూత్రం॥ “ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్పన్న మాల
భేత ద్విపురుషా సోమపీఢినః” ఇతి. అథ కర్మ భావ్య మస్య సూత్రస్య॥
“ద్విపురుషాసోమపీఢినః” ఇతి । యస్య పిత్రా పితామహేనచ నామో
న పీత స్తస్యైన్ద్రాగ్నో భవతి॥ ఏవం శ్రూయతే॥ “యస్య పితా పితా
మహస్సోమం నపిజే దధస పితాసేత్స ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్పన్న మాల
భేతేతి । అత్రచ నిమిత్తవాక్యత్వా త్ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః । త
థాచాన్యతరస్యాపి సోమాపాతే భవశ్యే ఐన్ద్రాగ్న ఇతి । అయంచ
నాన్యారంభాదాం యోగదాం మేభ శ్రూయతే । నచ దీక్షణీ యావత్త
త్రమధ్యే । అతః పురుషసంస్కారత్వా శ్చుర్వాయజసీయ్యే ఽహం
కతః వ్యః । పురుషసంస్కారితాచాన్య । యస్య పితాపితామహ స్సో
మం నపిజేత్స కార్యహ్యుక్త ఇతి శ్రవణాత్ । కార్యహ్యుక్తా నిరా
వాధాంచ శ్రుత్వా విధానమస్య । అతః పురుషసంస్కారోయ మితి
సక్పత్క్రియా । ఇత్యే తదంతం భావ్యం॥ అస్య కర్మస్య దేశకాలాది
క మపి పూర్వవదేవ । ఇదంచ కర్మ భావ్యం కాత్యాయన శ్రౌత సూ
త్రస్య । తచ్చ శుక్ల యజుః । ఇదంచ పు సక మస్మాభి రుపలబ్ధం ।
యజుః ముద్రితం । యస్య పిత్రా పితామహేన వేతి । వాశ్ట్వా విక
ల్పార్థాకః । ఉక్తార్థే నాజసనేయకశ్రుతిం ప్రమాణయతి । ఏవ ని
త్యాదినా । శ్రుత్యర్థా స్పష్టః । ఉదాహృతశ్చ తే స్వస్తిక్త వికల్ప
ర్థాకతాం సాధయతి । అత్రచ నిమిత్తవాక్యత్వా త్ప్రత్యేకం వాక్య
పరిసమాప్తిః ఇత్యాదినా । తేన సిద్ధమథాం నిధానయతి । తథాచే
త్యాదినా । అన్యతరస్యాపి । పితృర్వా పితామహస్య వా సోమాపా

పి । పురుషసంస్కారతా మస్య సాధయతుం శ్రుతి మథాత శ్శబ్దతో
 వా పఠతి । యస్యేత్యాదినా । తతః కో లాభఇత్యతఃపహ । ధార్మ్య
 హ్యున్య నిరాసాధాం చేత్యాదినా తేన పురుషసంస్కారత్వసిద్ధి రితిభా
 వః । తతః కో లాభఇత్యతఃపహ । సకృత్క్రియేతి । వసంతే వసంజే
 జ్యోతిష్టామేన యజేతేతి జ్యోతిష్టామస్యా వృత్తిశ్రవణేపి వేద్యాగ్నస్యా
 వృత్తి రితిభావః । ఇదం త్వవధాతవ్యం । అత్ర దుర్బాహ్యుత్తం న
 తైత్తిరీయ్య కశ్యపవాక్యశ్రుత ధార్మ్యహ్యుత్తం యావం । ఏకస్య పితృ
 లేకస్య పితామహస్య వా సోమవిచ్ఛేదేపి తత్కళనాత్ । తన్నివార
 ణా యాశ్వినా శ్రవణా వేద్యాగ్నస్యైవ విధానాచ్చ । అపి తు య
 స్మిన్చి ద్దృష్టబ్రాహ్మణత్వయావం తతో విలక్షణం । తచ్చ ఏకస్య వి
 హితా ననుష్ఠానమాత్రేణాపి సంభవతీత్యాశయ ఇతి । ఇద మప్యస్య
 దవధేయం । యస్య పితాపితామహ స్సోమం నపిజే దధ స పిపాసే ది
 త్యాది వాజసనేయక శ్రుతేవా శబ్దాపి నదృశ్యతే । ‘చ’ శబ్దాపి నదృ
 శ్యతే । తేన ఉక్తశ్రుతే కిం పితామహోవేతి వికల్పభిప్రేతః కింవా
 పితామహశ్చేతి సముచ్చయోభిప్రేతః । ఇతిభవతి సంశయః । తత్స
 శయనివారణాయ భగవాన్ కార్యాయనఋషిః । తచ్చుత్పత్తిర్థా ప్రతి
 పాదకే సూత్రే । ద్విపురుషా సోమపీఢిన ఇతి । సమాసమేవ సూత్ర
 యామాస । తేన ద్వయోః పురుషయో స్సమాహారః ద్విపురుషం ।
 ద్విపురుషమ సోమపీఢీ ద్విపురుషాసోమపీఢీ ఇతి విగ్రహేణ పురుషద్వ
 యత్వ వ్యాపక సోమపానాభావ ఏవ లభ్యతే । నతు ప్రత్యేక మైకైక
 సిద్ధ సోమపానాభావఃతథాచ శ్రుతా వృత్తిన్నః పూర్వోక్తసంశయో
 నిరస్తః । సముచ్చయఏవ శ్రుత్యభిప్రేతః వికల్ప ఇతి । ఏవం సూత్రే
 ణ శ్రుత్యర్థే నిశ్చితే, కథం సూత్రం ధర్మార్థ క్షణాగ్రాహకత్వ కల్ప
 పఠతయా వ్యాఖ్యాతా । నచ భాష్యేవా శబ్దశ్చార్థ ఇతి శంక్యం ।
 అత్ర చేత్యాదినా వికల్పసాధనాత్ । తథా చేత్యాదినా నిగమనాచ్చ
 నచ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యానే మాధవీయే ప్రథమాధ్యాయే షట్క
 రాభిరతో నిత్యమిత్యాది ౮ సంఖ్యాకణ్ణికవ్యాఖ్యానే, అనధ్యాయ
 ప్రకరణే నిత్యనైమిత్తికాది కర్మప్రస్తావే “తథాచ శ్రుత్యంతరం, యస్య

పితాపితామహావా సోమంనపిబే త్సవార్త్య ఇతి" ఇతిశ్రుత్యదాహరణాత్ । తాదృశ శ్రుతేః కాత్యాయనసూత్ర మూలభూతశ్రుతే శ్చైవ వాక్యతా సంపాదనే, వికల్పవన సిద్ధ్యతీతి కర్కణే తాదృశ శ్రుతిం మనసి నిధాయ వికల్ప వ్యాఖ్యాత ఇతి వాచ్యం । తథాచ సతి సూత్రాస్య ప్రామాణ్యపత్యే । నచ తదేవ సూత్రం వ్యాఖ్యాస్య తదేవ సూత్ర మప్రామాణీ కర్తు మహాతియః కోపి । నచ సూత్రస్యాపి వికల్ప ఏవాధః । ఉక్తరీత్యా సముచ్చయసిద్ధౌ యథా శ్రుతాధాత్యాగాపత్యే । నచ శ్రుత్వీతం విరోధాయ సూత్రే యథా శ్రుతాధాన్త్యజ్యత ఏవేతి వాచ్యం । సూత్రే యథా శ్రుతాధాత్యాగాపేక్షయా మాధవాచార్యోదాహృత శ్రుతేవా శబ్దస్య సముచ్చయార్థత్వ స్వీకారే లాఘవేన శ్రుత్యో సూత్రస్యచ సముచ్చయ ఏవాధః ఇతి వ్యాఖ్యానే లాఘవం । తథాచ కర్కః కథం వికల్పం వ్యాచక్షే ఇతి కర్కభాష్యవ్యాఖ్యానం సమాప్తం.

అథ త్రికాంఢీవ్యాఖ్యాయశే ।

ప్రథమం సవ్యాఖ్య త్రికాంఢీ లిఖ్యశే । పశ్చాద్వ్యాఖ్యాయశే, అపేక్షితస్థలేషు.

త్రికాంఢీమణ్డనం ప్రథమకాంఢీ.

శ్లో॥ ౧౦౮: పితాపితామహావా సోమం యస్యన పీతవాః ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేతపశుంహిసః ।

నపీతేతి । సోమయూగేన నేష్టవాసిత్యధః । వాశబ్దసముచ్చయార్థః ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనాత్ । ఉత్సృష్టశబ్దార్థం స్వయం వ్యవృత్తి । దేవతాఽర్యపేక్షితా ఐంద్రాగ్న పశుయూగ ఉచ్యతే । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనేద్వేధావిచరితత్తిమాహ॥

శ్లో॥ ౧౦౯: ఏవం మీమాంసకాః ప్రాహుర్వాఙ్మికాలపికేచన ।

తస్య నేష్టం పశుః శ్చైచ్చిత్వితాయస్యనసోమపః ।

ఏవమితి । తత్రపూర్వోక్తపక్షో మీమాంసకాభిమతః । కతిప

.యయాజ్ఞకాభిమతశ్చ । ద్వితీయంపక్షమాహ । తస్యేతి తైత్తిర్యాజ్ఞి
తైరుచ్యతఇతి విశేషః । తత్రసమ్మతిమాహ ।

శ్లో॥ ౧౧౯. పితర్యసోమపీఠేపి, సోమపశ్చేత్పితామహః । తత్రైంద్రా
గ్నోనకర్తవ్యో భారద్వాజీయభావ్యతః ॥

పితరీతి । ఏవం పితామహే సోమపే, పితర్య సోమయాజిని ప్రా
యశ్చిత్త పశుసంభవతీత్యుక్తం భాష్యే ॥ సచాయం పశుగౌరవ్యో
వేతి సందేహ సిద్ధాంతమేవాహ ॥

శ్లో॥ ౧౨౦: చోదకానుగ్రహచ్ఛాయం పశుశ్చాగోవగమ్యతే । పున
రుత్సృజ్యేవాచ్యోహివాహోత్సృజ్యః పునర్వహా । ఛాగో
పిసంభవత్యే తద్వహత్యే వహిమాచరే ।

* * *

అత్రవిచారః ॥ అత్ర సుధీభిః కించిద్విచారణీయమస్తి । విచా
రియస్తు । అనేనవ్యాఖ్యాత్రా పితాపితామహావాపీతి, త్రికాండి
శ్లోకేవాశబ్దః ద్విపురుషా సోమపీఠిన ఇతి, కాల్యాణననూత్రైకవాక్య
తాయై సముచ్చయార్థకతయా వ్యాఖ్యాతః । తథాచ సూత్రస్య త్రి
కాండివచనస్యచ పితృపితామహయో ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేదే ఐ
న్ద్రాగ్నః నైకస్య విచ్ఛేదే ఇత్యర్థసిద్ధః । పశ్చాదయం వ్యాఖ్యాతా
“ఏవం మీమాంసకాః ప్రాహుర్యాజ్ఞికా అపి కేచన” ఇత్యర్థమవతార
యతి । ద్విపురుషా సోమపీఠిన ఇతివచనే ద్వేథా విప్రతిపత్తిమాహే
తి । ద్వితీయమర్థమవతారయతి । ద్వితీయ్య పక్షమాహతస్యేతిత్యాది
నా । అత్రాయం ప్రవృత్త్యః । ద్విపురుషా సోమపీఠిన ఇతివచనే కీదృశీ
విప్రతిపత్తిరాగతేతి । ద్విపురుషా సోమపీఠిన ఏవ ఏంద్రాగ్న ఇతిప్రాథ
మికః ప్రత్యః మీమాంసకానాం కేహంచి ద్యాజ్ఞికానాంచ యదా స
మ్మతః । తదా ఏకస్యపీఠః ఏకస్య పితామహస్యేవా సోమవిచ్ఛేదే
నైంద్రాగ్న ఏవామిష్టః । అతః తస్యేష్ట ఇత్యాదినా క్రతిపాదితః ప
క్షః కథం పూర్వోక్తవచనే విప్రతిపత్తిస్సాదితి । ప్రవృత్తయ మామ

మాశయః । ప్రాథమికే పక్షే ఏకస్యపితృః పితామహస్యవా సోమవి
 చ్ఛేదేయ ద్వైంద్రాగ్న ఇష్యేత, తదా, తస్యనేష్ట ఇత్యాదికం ప
 త్నాంతరం స్యాత్ । పూర్వైరపినేష్యతే । ఏతైరపినేష్యతే । తత్కథ
 మిదం పక్షవ్యయంస్యాత్ । కీదృశీ విప్రతిపత్తిరితి । అత్రమమావిన
 యోక్షమ్యతాం । అహంత్వేవం వ్యాఖ్యాస్యా మితికాండం । ఏవం
 పితృపితామహయో ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్న ఇతి
 పక్షే మీమాంసా దృభిమతే, కేచిద్విప్రతిపన్నాః । తస్మత్
 నూహ । “తస్య చేష్టః పశుః కైశ్చిత్పితాయస్యస సోమపః”
 ఇతి సాతః శ్లోకస్య । యస్య పితాన సోమపః తస్యచ, తస్యా
 పి, పశుః, ఏంద్రాగ్నః కైశ్చిదిష్టః । ఇతి తస్యాధః । ఏ
 వం కైశ్చిదుక్తే అయం పక్షో నసమీచినః । ప్రాక్తన
 పక్షఏవసమీచినః । భారద్వాజ భాష్యాదిత్యాహ । “పితర్యసోమపీథే
 పి, సోమపశ్చేత్పితామహః । తత్త్రైంద్రాగ్నోనకతవాన్యో భారద్వాజీ
 య్య భావ్యత ఇతీతి । పునస్సవ్యాఖ్యాం త్రికాండి మేవాచుస
 రామః ।

— ద్రాప్తాహ్మణ్య నిమిత్తే నైమిత్తికం పశ్చాలంభనాంతరమాహ
 శ్లో । ౧౩౩. యోసా దుద్రాప్తాహ్మణస్సోమం పిపాసతిస ఆదితః ।
 ఆలభేతాశ్వినం ధూమ్రులలామం ఛాగలం పశుం ॥

యఇతి । అసౌవత్సమాణ లక్షణో యోదుద్రాప్తాహ్మణో
 ద్రాప్తాహ్మణ్య గుణయుక్తస్సన్ సోమపానం కర్తు మిచ్ఛతిస ఆదితః ।
 ఆ ఇత్యాదితిశ్చ ప్రథమక్రత్వవైగుణ్యార్థః । నప్రతిప్రయోగంసః ।
 అశ్వినా దేవతా । యస్యేత్యాశ్వినం । ధూమ్రులలామం, ధూమ్రులా
 హితవణం । ఛాగలంఛాగం । పశుద్రవ్యం ఆలభేత । ద్రవ్యదేవతో
 పదేశాదాశ్వినః పశుయాగః కర్తవ్య ఇతిచోదనా । తల్లక్షణమాహ
 శ్లో । ౧౩౪. వేదోవేదిశ్చ విద్భిన్నా పుభేయస్యత్రిపురుషం ।
 దుద్రాప్తాహ్మణస్స విజ్ఞేయః పునర్భూతనయోపిచ ।

వేద ఇతిస్పష్టం । లక్షణాంతరమాహ । పునర్భూరితి । పున
 ర్భూతనయః । పానర్భువః । పునర్భూలక్షణం పితా తన్నాత్రమేవ ।

ఉభయవిధోపి దుర్బాహ్లాః ఆశ్వినపశుయాగం కృత్వా సోమంకు
ర్యాత్ । పూర్వోక్తం వైంద్రాగ్నశ్చ ద్విపురుషా సోమపీఠిత్వ నిరాసా
ధాం । ద్వితీయ్యం దౌర్బాహ్లాణ్య నిరాసాధామితి । నిమిత్తభేదా
నైమిత్తికః । యథోక్తం నిమిత్త భేద ఇతి । ఏతావాన్గ్రంథః త్రికాండీకార
స్య సిద్ధాంతగ్రంథః । యత ఇతః పరం వక్ష్యతి వ్యాఖ్యాతా తత్ర పూర్వపక్ష
యతీతి । అత్ర బహూన్య శుద్ధాని సంతి । తథాపి నయ్య ప్రామాణికత్వ
సంశయా ను త్పాదాయ బుద్ధి మద్భిస్తేషాం శోధయితుం శక్యత్వాచ్చ మ
దుపలభ్యే పుస్తకే యథాస్తి, తథైవ లిఖతం । ఏతావతాగ్రంథేన సిద్ధప్రి
కాండీ సిద్ధాంతః । పితృపితామహాయో ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేదే వైంద్రా
గ్నః । నైకస్య విచ్ఛేదే । ఉభయవిధోపి, దుర్బాహ్లాణ ఇతి వ్యాఖ్యాన
లింగాత్, వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా దౌర్బాహ్లాణ్యం । పున
ర్భూతనయత్వాదిక మపి తథా । దుర్బాహ్లాణ్యస్యేతం నిమిత్తభేదా
వైంద్రాగ్నశ్చిన్తోభయ మప్యవృత్తేయం । నిమిత్తభేదా దితి కథనేన,
పూర్వోక్తైంద్రాగ్న శ్చేత్యాది వ్యాఖ్యాన స్వారస్యాత్ । అసతి జాధకే
ఏకవాక్యతా త్యాగస్యా న్యాయ్యత్వాచ్చ । నిమిత్తయోః పరస్పరా
సాంకర్య మపి నూచితం । తథాచ పూర్వోక్త రామాంధార రుద్రద
త్తమత ఇవై తన్మతేషి, వేదివిచ్ఛేద స్త్రీతావిచ్ఛేదః । తద్భితితం దౌ
ర్బాహ్లాణ్యం । ద్విపురుషా సోమపీఠిత్వా ఘటితం తద్భిన్నం చేతి దు
ర్బాహ్లాణ్యస్యోభయ సమ్భవా దుభయానుష్ఠానం సిద్ధ్యతీతి । పరస్మై రు
ద్రదత్తాదిమతే త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్న నిమిత్త మేతన్మ
తే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ తన్నిమిత్త మితి విశేషః । ఇతి । పు
నః ప్రకృత మనుసరామః । వ్యాఖ్యానే తత్ర పూర్వపక్షయతి ।

శ్లో॥ ౧౩౧. ససోమం పీతవాన్యస్య పితావాపి, పితామహః ।
దుర్బాహ్లాణం తమాచప్యే కర్కశ్చాఖాంతరశ్రుతేః ।

ససోమమితి । ద్విపురుషా సోమపీఠిత్వ మపి దౌర్బాహ్లాణ్య ప్ర
యోజక మితి బావః । అత్రాథేన సమ్మతిం దర్శయతి ।

శ్లో॥ ౧౩౨. పక్షమంగీకరోజ్యేనం మంత్రబ్రాహ్మణభాష్య
కృత్ । పక్షేస్మిన్నాశ్వివైంద్రాగ్న యద్యప్యేక నిమిత్తకా । తథాన్య

దృష్టకార్యత్వా త్తయోఽప్తి సముచ్చయః ।

ఏనం కర్కోత్తపక్షం । మంత్రబ్రాహ్మణ భావ్యకృత్ । రా
మాండాః । పూర్వపక్షముపసంహరతి । పక్ష ఇతి । నిమిత్తభేదాభా
వా దేకమేవ నైమిత్తికంస్యాత్ । సిద్ధాంతమాహ । తథాపీతి । అదృ
ష్టాభావానాం సముచ్చయ ఇతిన్యాయాత్ । తదుక్తం కార్యాయన
మీమాంసాయాం । ప్రాయశ్చిత్తేషు దోషనాశాదిత్యాది ।

భోభో విచారణదయః । అత్రాపి కించిద్విచారణీయమస్తి । త్రి
కాండీ పూర్వపక్షాంతర్గతస్య “సోమం వీరవాన్యస్యేతి శ్లోకస్య” న
సోమమితిప్రతికం గృహీత్వా ద్విపురుషా సోమవీధిత్వ మపి ద్వారా
హ్మణ్య ప్రయోజక మితిభావః ఇతి వ్యాఖ్యానమ కరోదయం వ్యాఖ్యా
తా । తేన వా శబ్ద సముచ్చయార్థ ఇతి సిద్ధ్యతి । కర్కోణతు, పితు,
పితామహస్య వాయస్య కస్య చిహ్నోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్నః । తా
దృశే సోమవిచ్ఛేద ఏవ ద్వారాహ్మణ్య మితి సాధిత మితి కర్కగ్రంథ
విచారే పూర్వమస్మాభిః సమ్యక్ప్రదర్శితం । అతః కర్కమత విరుద్ధమే
తద్వ్యాఖ్యానం కథం సంగచ్ఛత ఇతి । కించ । పక్షమంగీకరోత్యేన
మితి శ్లోకం । అత్రాథే సమ్మతిం దర్శయతిత్యవతార్య । ఏనం కర్కో
క్తం పక్షం । మంత్రబ్రాహ్మణభావ్యకృత్ । రామాండాః । ఇతిచ
వ్యాచక్షే । ఇద మవ్యత్యంతాసంగతం । యతో రామాండాః గ్రం
థ కుత్రాప్యే తన్మతోల్లేఖ ఏవనదృశ్యతే । అపిచ బహున్యసంగతా
ని సంత్యేత ద్వాన్యఖ్యానే । పక్షేఽస్మిన్నాశ్వివైంద్రాగ్నా విత్యాదిశ్లో
కస్య పూర్వపక్షముపసంహర తీత్యేవ మవతరణాదిరూపాణి । తేషాం
సర్వేషాం దిక్ప్రదర్శనమేతత్ । త్రికాండగ్రంథే “పక్షమంగీకరోత్య
న్యం మంత్రబ్రాహ్మణభావ్యకృత్” ఇతి బహుమపుస్తకేషు పాఠః ।
సచపాశస్సాధుః । కర్కోక్త పక్షాతిరిక్త మేవపక్షం మంత్రబ్రాహ్మణ
భావ్యకృత్ రామాండాః । అంగీకరోతీతి వ్యాఖ్యానే, రామాండాః
గ్రంథే తాదృశపక్ష దర్శనాత్ సుసంగతే । పునః ప్రకృత మనున
రామః । వ్యాఖ్యానే ఏకదేశిమతమాహ ।

శ్లో । ౧౩౭. ఏకస్య సోమవిచ్ఛేదే కేచి దైంద్రాగ్నమబ్ర

వః । త్రయాణాం సతతం సోమ లుప్తే త్వైంద్రాగ్నమాశ్విసం ।

ఏకస్యేతి । ఏకస్య పితుః పితామహస్యవా । అసోమపీథిత్యే ।
 ఇంద్రాగ్న ఏవఏకః పశుర్భవతీతి । త్రయాణాం పిత్రాదీనాం అవిచ్ఛేదే
 న । అసోమపీథిత్యేతు పశుద్వయం భవతీతి కేహంచిన్మతం । ఇత్యం
 తా వ్యాఖ్యా ॥

అస్య మతస్యాయం నిష్కషణః । ఏకస్య సోమవిచ్ఛేదే వైరి
 ద్రాగ్నః । ద్వయోసోమవిచ్ఛేదే వైరింద్రాగ్నః । త్రయాణాం సోమ
 విచ్ఛేదే తూభయమపీతి । లుప్తేతి తుకార స్వారస్యత్ । ఇతి త్రి
 కాండీ విచార స్సమాప్తః ।

అథ వాహినీపతీయ్య గంధః.

ప్రథమం సవన లిఖ్యతే, పశ్చాదపేక్షితస్థలేషు విచార్యతే
 శ్లో. పితాపితామహోవాసి సోమం యస్యనపీతవాన్ । ఇంద్రాగ్నం పు
 నరుత్సృష్ట మాలభేతపశుంహిసః । ఏవంమీమాంసకాః ప్రాహుర్యా
 జ్ఞకా ఆపికేచన । ఇతి । అయంచ సార్థశ్లోకః త్రికాండీస్థవ । వ్యా
 ఖ్యాతశ్చపురా । మతాంతరం దర్శయతి ॥

అత్రయత్యమాణస్య యస్య పితృపితామహప్రపితా మహానాం
 సోమవిచ్ఛేదస్స ఇంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభ్య సోమేనయ క్షేత ।
 శ్రుతః “ఇంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేత” — ఆత్మతీయాదితి స్వవ్య
 తిరిక్త పిత్రాది త్రిపురుషాభిప్రాయం । త్రయః ప్రాంచః త్రయః ప్రత్యం
 చ ఇత్యాదౌ దీక్షావరనామ సుబ్రహ్మణ్యాదౌ । తస్మాదా త్మతీయా
 త్పురుషాన్నామ నగ్న్యాన్విత్యాదౌ శ్రుత్యుక్తత్వాత్ । సోమసానోద్య
 తస్య స్వస్య సోమవిచ్ఛేదాభావాచ్చ । అన్యేతు । పితృసోమవిచ్ఛేదే
 ఇంద్రాగ్నమిచ్ఛంతి । పితామహస్యవా । తత్ర కార్యాయనః । వసం
 తే అగ్నిష్ఠోమః “ఇంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభ్య ద్విపురుషా సో
 మపీథినః” ఇతి ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇత్యత్ర ప్రత్యేకం వాక్యవరిస
 మాప్తి న్యాయేన ఏకైకవిచ్ఛేదపీతకర్మ । అగస్త్యస్తు ద్విపురుష సో
 మపీథవిచ్ఛేదే ఇంద్రాగ్నమిచ్ఛంతి । తదాహ । యస్యపశా ద్వావసా

మహాస్యాతాం స ఐంద్రాగ్నే నేష్ట్యాసోమేన యశేతేతి । త్రికాండ్యపి
తస్య నేష్టః పశుః కైశ్చిత్పితాయదిపితుస్సోమపః । పితర్య సోమపీథేపి
సోమపస్సస్య త్పితామహః । తత్రైంద్రాగ్నేన కర్తవ్యః భారద్వాజీ
య భావ్యతః । ఇతి తతశ్చవాహినీపతీయే ప్రసంగాంతర మస్తీతదుపే
క్షితం । ఏతావతాగ్రంథేన । పితృపితామహయో ద్వయోరపి సోమ
విచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నః । పిత్రాదీనాం త్రయాణాం సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రా
గ్నః । పితృపితామహయో కేతరతస్యాపి సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్న ఇ
తి కర్మమతః । పితృపితామహయో ద్వయో సోమవిచ్ఛేద ఏవైం
ద్రాగ్నః నైకతరస్య విచ్ఛేద ఇత్యగస్త్యమత మితిమత చతుష్టయం
ప్రదర్శితం । పరస్తు ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇత్యత్ర ప్రత్యేకం వాక్య
పరిసమాప్తిరితి లిఖతి । సాకథం స్యాదితి పండితా ఏవ విచారయన్తు ।

పునర్యాహినీ పతీయ్య మేవానుసరామః । దుర్బాహ్మణ స్త్రైంద్రా
గ్నే నేష్ట్యా ఆశ్వినం పశుం కృత్వా సోమేనయశేత । “ఆశ్వినం ధూ
మ్రలలామ మాలభేత” ఇతి శ్రుతేః । దుర్బాహ్మణ లక్షణ మాహ
బోధాయః । “యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపురుషం । సప్త
దుర్బాహ్మణోనామ యశ్చ పానర్భవో భవేతి” అత్ర వేదశ్చ వేదీ
చేతి చకారాభ్యా సముచ్చయా వగమా ముభయ విచ్ఛేద ఏవ
భవత్వాశ్వినః నాన్యతరవిచ్ఛేదే । అన్యతర విచ్ఛేదేపి కేచిదిచ్ఛంతి ।
ద్విపురుషసోమమాత్ర విచ్ఛేదేపి శశుద్వయస్యా ప్యావశ్యకతాం ప్రా
ప్తయః । దుర్బాహ్మణ్యదర్శనాత్ । తదాహ త్రికాండీ శ్లో । నసోమం
పితి వాన్యస్య పితావాపి పితామహః । దుర్బాహ్మణంతమాచక్ష్యై కర్మ
శ్చాహిస్తరోక్తితః॥ పక్షేస్మి న్నాశ్వినైంద్రాగ్నో యద్య ప్యేకనిమిత్త
కా । తథాప్య దృష్టకార్యత్వాత్తయోరిష్ట సముచ్చయః॥ తతః కించి
దప్రకృత ముత్సృష్టం । “నియతోపాసనికస్య న దుర్బాహ్మణ్య మితి
కేచిత్.” భరద్వాజస్తు “విలుప్త సావిత్రికో దుర్బాహ్మణ” ఇత్యా
హ । అస్మిన్నపేక్షే ఆశ్వినఏవపశుః । నైంద్రాగ్నః । త్రిపురుష ముభయ
విచ్ఛేదస్త్యేవ త స్మిమిత్తత్వాత్ । అతఃపరం అప్రకృతమేవ । అత ఉ
త్సృష్టం । తావతా గ్రంథేన వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయ మేవ మిలిత్వా

జాత్రాహృద్య మితి స్వమతం । ప్రత్యేకవిచ్ఛేదోపితి పరమతంచ ప్ర
దక్ష్యే“ ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదేపి పశుద్వయస్యాప్యావశ్యకతాం
ప్రాహుః జాత్రాహృద్యదర్శనాత్ । తదావత్రికాండీత్యాది, త్రికాండ్య
ంతర్గత పూర్వపక్షోలిఖతః । తతశ్చ లుప్తాసాసనికత్వం జాత్రాహృద్యం
లుప్తసావిత్రికత్వం జాత్రాహృద్య మితిచ మతద్వయం ప్రదర్శితం॥

తదేవం విచారితా ఉభయవాద్యభిమతా గ్రంథాః । అనేన విచా
రేణ సిద్ధాంతత్రయం మన్తనస్యారూఢం । ఏకో మాధవాచార్య సిద్ధా
ంతః । అపరస్మి రామాండార, రుద్రస్వామి, వాహినీపతి, త్రికాండీకా
గాణాం సిద్ధాంతః । తృతీయ శ్చగస్త్య ధూజటి, చౌద్రపాయనా
నాం సిద్ధాంతః॥

తత్ర మాధవసిద్ధాంతః పితృపితౄమహాయో స్సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రా
గ్నమాత్రం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదః త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదశ్చ మితి
త్వా జాత్రాహృద్యం । తాదృశ దుత్రాహృద్యస్యా శ్వినమాత్రం ।
ఐన్ద్రాగ్నశ్వినయో నక్షత్రాద్యేక పురుషానుష్ఠేయత్వరూపం సా
మావాధికరిణ్యం ।

రామాండా రాదీనాం చతుర్ణాం సిద్ధాంతస్తు । త్రిపురుష సోమ
విచ్ఛేదే । ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష త్రేతా విచ్ఛేదో త్రిపురుష
వేదవిచ్ఛేదశ్చ మితిత్వా జాత్రాహృద్యం । తాదృశ దుత్రాహృద్యస్య
నిమిత్తభేదా ఐన్ద్రాగ్నశ్వినో భయమప్యనుష్ఠేయం ।

అగస్త్య దీనాం త్రయాణాం సిద్ధాంతస్తు । ద్విపురుష సోమమా
త్రవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదః త్రిపురుష
వేదవిచ్ఛేదశ్చ ప్రత్యేకం జాత్రాహృద్యం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద
రూప దుత్రాహృద్యేనాపి తన్నిఘాతా ఐన్ద్రాగ్నశ్వినోభయమప్య
నుష్ఠేయం । ఇతి ।

కరస్తు తృతీయేస్మిన్ సిద్ధాంతే తాదృశ దుత్రాహృద్యపై శ్వినా
గ్నప్రావకం ప్రమాణం కిమితి పూర్వం కృత్తం నవిస్మరణీయ్యం

నహిద్వివారం రాజాపరాధిన శృతం దండస్త్రివారం రాజాపరాధినో
 నక్షణం కారాగృహవాస ఇత్యుక్తే త్రివారాపరాధిన శృతం దండో
 పీత్యుధో భవతి । భవతిచ నక్షణం కారాగృహవాసో పీత్యుక్తేశతా
 త్మకస్య దండస్యాపిలాభః । సహితథాత్రాశ్విని మపీత్యపి శబ్దాస్తి ।
 నాపిప్రమాణాంతరం । సచాగ్రస్య సూత్రస్య స్మృతిత్వేన స్వతః ప్రా
 మాణ్యాభావేపి తదర్థకశ్రుత్యను రూపకతయైన ప్రామాణ్యం భవి
 తుమహాతీతివాచ్యం । విశేషవిధిని పేదయో శ్చేషని పేదాభ్యనుజ్ఞాఫలక
 త్వేన ద్విపురుషసోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఆశ్విని
 ఇతి విధానే తాదృశవిధే శ్చేష నిపేద ఫలక త్వేన ప్రత్యక్ష శ్రుతేః
 ఆశ్వినిమాత్ర మిశ్యేథాసిద్ధ్యా । సూత్రేణ శ్రుతిమనుమాయ అనుమిత
 శ్రుత్యాఽర్థ నిణయోత్పాదనా త్పుర్వమేవ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా త
 ద్విరుద్ధాథానిణయస్య ఐన్ద్రాగ్నా భావ విషయకస్య జాతత్వేన త
 ద్నిణయస్యచ ప్రతిబాధకతయా ఐన్ద్రాగ్నప్రాపకానుమిత శ్రుతేర
 బాధకత్వేనా ప్రమాణత్వాత్ । అన్యథా శ్రుతిస్మృత్యో విరోధే
 శ్రుతే బలీయస్త్వం సర్వత్రైవవ్యాపకే త । తస్మా త్తత్రైన్ద్రాగ్న
 ప్రాపకం ప్రమాణం పిచారణీయ్య మేవ ।

కర్కసిద్ధాంతస్తునాస్మాక ముపయుక్తః । కర్కస్య శుక్లంయజుః
 అస్మాకం కృష్ణం యజుః । తస్య కాత్యాయనం సూత్రం । అస్మాక
 మాప సర్వీయ్యం సూత్రంతే చాఖియా మాచారేచ తేషా మా
 శ్విని పశునాస్తి । అస్మాకం సోస్తి । కించ కర్కః పితృపితామహ
 యో కేతరస్య సోమవిచ్ఛేదే వైన్ద్రాగ్నం కౌర్బాహ్మణ్యంచాహ ।
 నాస్మాక మాచార స్తదనుయా యాదృశ్యతే । అస్మదీయ సూత్ర
 వ్యాఖ్యాతారిశ్చ తథానా నోచన్ ॥ కించ దుర్బాహ్మణంత మాచప్తే
 కర్కశ్యాఖాంతరశ్రుతేః । ఇతి త్రికాండికారో వదతి । నాచ శాఖాంతర
 శ్రుతిః సక క్షేణోహున్యాతా । నాపి త్రికాండికారేణ । నాపి తద్వ్యా
 ఖ్యాతా । ఉదాహృత శ్రుతౌ దుర్బాహ్మణశ్చో నాస్తి । కర్కస్తు ॥
 యస్య పితాపితామహణోవా సోమః సపితేర్న దుర్బాహ్మణ ఇతి శ్రవ
 ణా దిత్యాహ । తచ్చ శ్రవణం కీదృశ మితి నాహ । దుర్బాహ్మణ ఇ

త్యంత మేవ శ్రవణ మిత్యుక్తావపి । ఇదంచ దుర్బాహ్మణవదం న తై
త్తిరీయ్య కాశ్విసవాక్యాన్తగత దుర్బాహ్మణవద సమానార్థకం కిం
యత్కించి ద్దోషవ ద్బాహ్మణపరం భిన్నార్థక మిత్యవోచామ॥
అపిచవాహినీ పతిః కర్కశ్చాఖాంతర శ్రుతే నితిశ్లోకం । కర్కశ్చా
ఖాంతరోక్తిత ఇతి వతతి । తేన కర్కవాక్యగతం శ్రవణాదినివదం ఉ
క్తేరితి, ఉక్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతం భవతి । తేనయస్యేత్యాది సదు
ర్బాహ్మణ ఇతిత్వంతం కర్కవాక్యం నశ్రుత్యనువాద ఇత్యర్థస్సు
స్పష్టోభవతి । తేనచ దుర్బాహ్మణవద ఘటితా శాఖా తరీయ శ్రుతిః
కర్కణ నోదాహృతే త్యర్థోభవతి । తస్మాన్న కేనాప్యం శేనా
స్మాకం కర్కసామ్యం । కించకర్కణాశ్విస పశుగ్నోక్తా దుర్బాహ్మణా
స్య । తస్మతే ఆశ్విస సైవవాభావాత్ ।

పరస్తు పితృపితామహయో శేకతరస్య సోమవిచ్ఛేదేపి న
ర్బాహ్మణో భవతి త్యేతా వన్మాత్రం కర్కోక్త మాకలయ్య,
దుర్బాహ్మణ శబ్ద మస్మచ్ఛాఖాయాం దృష్ట్వా తదధాంచ దూ
రీకృత్య, దుర్బాహ్మణ స్యాశ్విస విధాన మస్మచ్ఛాఖాత ఆ
కలయ్య, కర్కోక్త దుర్బాహ్మణ పదార్థం, తైత్తిరీయ్యోక్త
మాశ్విసంచ సంయోజ్య శాస్త్రార్థోపపరణాన పూర్వక మను
ష్ఠానం । “అస్మాకం బదరీచక్రం । యుష్మాకం బదరీతరుః । ఏవంబా
దరసమ్మన్ధాద్వయం యూయంచబాంధవాః” ఇతి శ్లోకోక్తసుధానును
కరోతి । తస్మాత్కర్కసిద్ధాంతోనా స్మాభిరపేక్ష్యః । ఏకే సత్యశేనా
పేక్ష్యః । అనయోః ప్రాయశ్చిత్తయోః కిం ప్రత్యర్థత్వము తపురుషా
ర్థత్వం వేత్త్యాశంక్యయత్పురుషార్థత్వం వ్యవస్థాపితం కర్కణస
ఏవాంశో కర్కగ్రంథాద్భావ్యాః ఇతరైరనుక్తత్వాద విరుద్ధత్వాన్నాన్య
య్యత్వాచ్చ । తస్మాత్కర్క సిద్ధాంతానుసారిణో కృతం త్రికాండీ పూ
ర్వపక్షమవలం బ్యవాహినీపతినాలిఖతే “ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదే
పశుద్వయస్యాప్య వశ్యకతాప్రామాణ్య దుర్బాహ్మణ్యదర్శనా”దిత్య
ర్థే వాహినీపతివాక్యమేవ ప్రమాణ ముపలభ్యమహే । నాన్య
త్ప్రమాణం ।

తస్మాద్విపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదే ప్యాశ్విన ప్రాతకప్రమ
ణాన్వేషణభారః, అగస్త్యాదిమతేషు త్రిపూరుషసోమవిచ్ఛేదిన ఐ
ద్రాగ్నప్రాతక ప్రమాణాన్వేషణభారశ్చ విదుషాం శిరస్యశ్చైవ || ఇతి
ప్రథమావిప్రతిపత్తిర్యవ్యాజా ||

అథ ద్వితీయ్యావిప్రతిపత్తిః | సత్కర్మానుష్ఠానా త్పురుషార్థా
వాప్తిః | తచ్చ సత్కర్మజ్ఞానాత్ | తచ్చ వేదాదిత్యథాజ్ఞానసహిత
వేదాధ్యయనం స్వాధ్యాయోఽభ్యేతవ్య ఇతి విధీయత ఇతిపూర్వమీ
మాంసకాః | తచ్చ పూర్వోక్త మర్జ్జానం విచారణాధీనం | విచారశ్చ
తైదికశబ్దగ్రహణ మంతరానసంభవతి | తాదృశగ్రహణాయ గురుము
ఖోచ్ఛారణం పక్షప్రాప్తం లిఖత సాతాదినాపి శబ్దగ్రహణ సమ్భవాది
తి | లిఖతసాతాది వ్యావృత్తయే అధ్యయనం గురుముఖోచ్ఛారణాను
చ్ఛారణరూపం నియమ్యతే ఇతి స్వాధ్యాయోఽభ్యేతవ్య ఇతి గురు
ముఖోచ్ఛారణానుచ్ఛారణాధీనే శబ్దగ్రహణే నియమవిధి రితి, శ్రీ
వివరణాచార్య ప్రభృతయః | కర్మోపయుక్త మంత్రగ్రహ
ణమేవ వేదాధ్యయన మితిమతం గ్రంథేషు మయానోపలబ్ధం | స్వా
చ్ఛేత్సాన్నియము | ఏవంచ వేదాధ్యయనంనామ సాంగవేదాధ్యయన
మేవేతి మీమాంసకమతం | శబ్దగ్రహణమేవేతి వివరణాచార్యాదిమ
తం | వేదవిచ్ఛేదోపి మీమాంసకమతే సాంగవేదాధ్యయన విచ్ఛేదః |
ఇతరమతే శబ్దమాత్రస్యాపి గ్రహణాభావ ఇతిఫలితం ||

ఏన చ ద్వితీయవిప్రతిపత్తివిషయస్యాధికారిణః | మాధవా
చార్యమతేన మీమాంసకాభిమత ఏవ వేదాధ్యయన మితిపక్షే ఆశ్వి
నః పశుః కార్యః | వివరణాచార్యా ద్యభిమత వేదాధ్యయనపక్షే ఐ
ద్రాగ్న ఏవకార్యః ||

తస్మిన్వివాదకారిణః రామాండారాదీనాం చతుర్ణాం మతేన
ప్రాథమిక వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్నాశ్విసోభయం కార్యం | ద్వి
తీయ వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్నమాత్రం |

అగస్త్యాదిమతేన తులస్య సర్వపక్షే ఐంద్రాగ్నాశ్విసోభ
యమప్యనుష్ఠేయ మితి సిద్ధ్యంతి సర్వంచతురస్రం ||

త. కేదిత్తు ప్రాయశ్చిత్తానన్య దృష్టాధానీతివదంతః, అదృష్టాధా-
నం సముచ్చయ ఇతివాక్యం యత్కించిదాలపంతః ప్రకృతయోః ప-
స్యోరపి ప్రాయశ్చిత్తరూపత్వాదన యోరపి సముచ్చయ ఏవ భవిష్య-
తి భావంతే యథేష్టం । యద్యప్యనయో ర్నిమిత్తభేదస్య బహుధో-
దర్శితత్వా నిమిత్తానుసారేణానుష్ఠానం సిద్ధ్యతి సముచ్చయః । త-
స్మిన్తేమాం మనస్సమాధానాయ జైమినీయ్యే వికల్ప సముచ్చయాధి-
క్రేనే సవ్యాఖ్యానే విలిఖ్యపర్యవసిత తాత్పర్యం ప్రదర్శయిష్యామః ।

— వికల్పాధికరణం —

మూ॥ ప్రాయశ్చిత్తేషు వైకాధాన్యన్నిష్పన్నే నాభిసంయోగః
తస్మాత్సర్వస్య నిఘాతః । పూర్వం ప్రహీయవయోః కిం సముచ్చయ
ఉత వికల్ప ఇత్యాశంక్య వికల్పే సిద్ధాంతైః । తస్మాత్తం వికల్పం ప్రా-
యశ్చిత్తేష్యవ్యతిదిశతి । ప్రాయశ్చిత్తేషుచేతి । ప్రాయశ్చిత్తేష్యపి పూ-
ర్వవద్వికల్పః । ఏకాధాన్యత్ । ముఖ్యప్రయోజనైక్యాత్ । అసోని-
ష్పన్నేన ప్రథమీత్పన్నే నైవాభిసంయోగ స్సంబంధః । నతూత్తరో-
త్పాద్యేన । తస్మాత్తస్మా దేవనిష్పన్నం । సర్వస్య దోషస్య నిఘాతః ।
తథాచ ప్రథమమనుష్ఠితేనైవ సర్వదోషనిఘాతా ద్వితియానుష్ఠానం
నాపిక్షిత మితిభావః ।

— అత్రభట్టదీపికా —

ప్రాయశ్చిత్తానికర్మ వైగుణ్యనిమిత్తదోషనిఘాతాధాని । నే-
షాయాన్యే కస్మిన్నేవ వైగుణ్యే అనేకాని నిరపేక్షానీ తత్తద్వాత్యైర్వి-
సియ్యతే, తేష్యపి సత్యవ్యదృష్టాధాన్యే పూర్వవద్వికల్పః । యథా-
నుది సామనోయజ్ఞ ఆర్తిమియాత్ సువరిత్యాహవసీయే హుయా-
దధ్వయః । ఇతికస్యాం చిచ్ఛాఖాయా మధ్వయకర్తృకో హోమః । అ-
పరస్యాంతు యదిసామతో యజ్ఞ ఆర్తిమియాత్ స్వరిత్యాహవసీయే
హుయా దధ్వయః । ఇతి బ్రహ్మకర్తృకో హోమః । ఇదం చైక జాతీ-
య్య యజ్ఞారావేవ తత్పరిహారార్థం ప్రాయశ్చిత్తద్వయం । తథాదర్శ-
పూర్ణామాసాతిక్రమణ ఏవకర్వచిత్పాధికృతీష్టిః । క్వచిచ్ఛ వైశ్వానరీ-
తి । తదత్రాపి దర్శపూర్ణమాసాతి క్రమ నిమిత్త ప్రత్యవాయ పరిహ-

10800

